

İmam Mâtürîdî'nin Sahâbe Tasavvuru

Imam Mâtürîdî's Conception of the Companions

İbrahim BAYRAM

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tokat/Türkiye
Associate Professor, Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Tokat/Türkiye
ibrahim.bayram@gop.edu.tr | orcid.org/0000-0002-4752-0447 | ror.org/01rpe9k96

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Recieved
22 Temmuz 2023	22 July 2023
Kabul Tarihi	Date Accepted
02 Kasım 2023	02 November 2023
Yayın Tarihi	Date Published
31 Aralık 2023	31 December 2023

İntihal Plagiarism

Bu makale, iThenticate yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with iThenticate
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik It is declared that scientific and ethical principles
ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların have been followed while carrying out and writing
kaynakçada belirtildiği beyan olunur (İbrahim this study and that all the sources used have been
Bayram). properly cited (İbrahim Bayram).

CC BY-NC-ND 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC-ND 4.0 license.

Atıf | Cite As

“ Bayram, İbrahim. “İmam Mâtürîdî'nin Sahâbe Tasavvuru”. *Kader* 21/2
(Aralık 2023), 655-685. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.1331431>

”

Öz

Ehl-i sünnet kelâmının simge isimlerinden biri olan, orijinal fikirleri, çarpıcı tespitleri ile dikkat çeken İmam Mâtürîdî, günümüze ulaşan eserleri itibarıyla bu sahadaki görüşlerini *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Te'vîlat* adlı çalışmalarında ortaya koymuştur. Her ne kadar ilki kelâm, diğeri tefsir alanında ise de bu ikincisi de yine onun pek çok kelâmî görüşünü beyan ettiği bir eser hüviyetini kazanmıştır. Hatta kimi kelâmî konular itibarıyla tefsiri bazen daha öncelikli bazen tek kaynak hüviyetini taşımaktadır. Onun tefsirinin öncelikli merci konumunda olduğu kelâmî meselelerden birini de imâmet ve buna bağlı olarak ashap mevzuu teşkil etmektedir. Şîa'nın imâmeti İslâm inanç sisteminin bir parçası haline getirmesi ve bu hususta kilit bir role sahip olan ashâbı tekfir etmesi, Ehl-i sünnet kelâmcılarının da bu meseleyi gündemine almasına zemin hazırlamış, böylece konu artık ilgili boyutuyla inanç mevzuu haline gelmiştir. İtikadi sahada imâmet meselesinin bir alt konusu olarak kendisine yer bulan ashap tasavvuru bu alanda görüş bildiren kelâmcıların eserlerine de girmiş, başta Şîa olmak üzere diğer bazı itikâdî fırkaların ve kimi şahsiyetlerin sahâbeyi alçaltan algılarına cevap olacak bir yapı teşekkül ettirilmiştir. Ehl-i sünnetin hiç kuşkusuz en önemli taşlarından biri olan İmam Mâtürîdî de konuyla ilgili farklı boyutlarıyla izahlar getirmiş ve sahâbeyi hak ettiği mevkie yerleştiren açıklamalarda bulunmuştur. Mâtürîdî, imâmet ve buna bağlı olarak ashap tasavvurunu kelâm eserinde doğrudan ortaya koymamışsa da bir kısım ihsaslarda bulunmuştur. Tefsirinde ise bu hususta önemli açıklamalar getirmiştir. Kelâmcılar, bu sahadaki eserlerinde ashapla ilgili hangi hususları öne çıkarmış, buna dair hangi meselelere temas etmişse o da tefsirinde çoğu kez bunlara değinmiştir. Mâtürîdî'nin görüşlerini çoğunlukla kelâm değil de tefsir eserinde ortaya koymasına bağlı olarak yoğunlaştığı veya temas ettiği konularda kısmi farklıklar göze çarparsa da ulaştığı sonuçlar kelâmcılarınla örtüşmüştür. İmam Mâtürîdî, konuyla ilgili olarak sahâbilerin üstün özellikleri, onlara karşı geliştirilecek tavır, Şîa'nın sahâbe algısına cevap, ashap arasındaki çekişme iddiaları ve mücadeleler, nihayet onları konularına uygun değerlendirme gibi başlıkların altında toplanabilecek açıklamalar yapmıştır. Bunların içerisinde ikinci başlık daha çok usûl-i fıkıh, sonuncusu neredeyse tamamen tefsir içerikli iken diğerleri ise kelâm da yoğun şekilde ele alınan konular olmuştur. İşte bu çalışmada İmam Mâtürîdî'nin ashap tasavvuru ortaya konularak aklı hiçbir zaman ihmal etmeyen, ona büyük paye veren bir İslâm âliminin zihin ve kalp dünyasında sahâbenin neye karşılık geldiği gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, İmam Mâtürîdî, Sahâbe, Ehl-i Sünnet, Şîa.

Abstract

Imâm Mâtürîdî, who is one of the symbolic names of Ahl as-Sunnah kalâm and draws attention with his original ideas and striking determinations, revealed his views regarding kalâm in his works called *Kitâb al-tawhîd* and *Ta'wîlât*. Although the first one is in the field of kalâm and the other is in the field of tafsîr, the second one has gained the identity of a work in which he declared many theological views. One of the theological issues in which his tafsîr is the primary authority is the imamate and accordingly the companions. The Shî'a's making the imamate a part of the Islamic belief system and the takfir of companions, who have a key role in this matter, paved the way for Ahl as-Sunnah theologians to put this issue on their agenda, so the issue has now become a matter of belief in its relevant dimension. The imagination of the companions, which took its place as a sub-topic of the imamate issue in the theological field, also entered the works of the theologians who expressed their views in this field, and a structure was formed that would respond to the perceptions of the Shî'a, some other theological sects and some personalities that demean companions. Imâm Mâtürîdî, who is undoubtedly one of the most important stones of Ahl as-Sunnah, also explained the subject with different dimensions and made statements that placed the companions in the position they deserved. Although Mâtürîdî did not reveal the concept of imamate and, accordingly, the companions in his theological work, he made some suggestions. He made important explanations on this issue in his tafsîr. The theologians, in their works in this field, highlighted the issues related to the companions, and whatever issues they touched on this matter, he often mentioned them in his tafsîr. Although there are partial differences in the subjects that Imâm Mâtürîdî concentrates on or comes into contact with due to the fact that he reveals his views mostly in his work of tafsîr rather than theology, the results he reached overlapped with the theologians. Imâm Mâtürîdî made explanations on the subject that can be grouped under headings such as the superior characteristics of the companions, the attitude to be developed towards them, the answer to the Shiite perception of the companions, the claims of conflict and struggles among the companions, and finally, evaluating them in accordance with their positions. Among these, the second title was mostly usûl-i fikh, the last one was almost entirely tafsîr, while the others were subjects that were dealt with intensively in kalâm. In this study, Imâm Mâtürîdî's vision of the companions will be revealed and what

the companions mean in the mind and heart of an Islamic scholar who never neglected the mind and gave it great importance will be revealed.

Keywords: Kalâm, İmâm Mâtürîdî, Companions, Ahl as-Sunnah, Şî'a.

Giriş

İslâm düşünce tarihinde temelde bir fıkıh konusu olarak incelenen imâmet bahsi Şî'a'nın onu bir iman maddesine dönüştürmesiyle Ehl-i sünnet akâid/kelâmının da temas ettiği bir mesele haline gelmiş, bu doğrultuda o, farklı alt başlıklarıyla itikâd eserlerinin sonunda kendisine yer bulmuştur. Şî'a'nın imâmet meselesini ele alırken, sahâbîlere dönük geliştirdiği inanç ve söylem Ehl-i sünnet mensubu ulemânın, imâmet meselesinin bir uzantısı olarak ashap mevzuuna da değinmelerine zemin hazırlamıştır. Şî'a dışında, yine başta Hâricîler olmak üzere kimi Murtezilî ilim ehlinin ortaya koyduğu ashap tasavvuru da Ehl-i sünnet kelâmcılarının bu konuya müdahil olmalarını hızlandırmıştır.

Ashap hakkında geliştirilecek olumsuz bir söylemin, Kur'an ve sünnete dönük bir kısım şaibeleri beraberinde getireceği varsayıldığında sahâbe konusundaki ilgili hassasiyet gayet makul gözükmektedir. Sıradan bir müslüman için dahi tasavvur edilemeyecek durumların, kullanılmayacak ifadelerin ashap hakkında düşünülüp, zikredilmesi bu meseleye girilmesini adeta bir zaruret haline getirmiştir. İşte bu doğrultuda Ehl-i sünnet âlimleri, akâid ve kelâm eserlerinde sahâbe hakkında geliştirilecek tutum, beslenecek duygu ve alınacak tavırlar ekseninde açıklamalar yapmışlar, onların aralarındaki mücadelelerin nasıl anlaşılması gerektiğini beyan etmişler, bu izahlarında neye dayandıklarını gösterir şekilde onlarla ilgili bir kısım âyet ve hadislerle atıfta bulunmuşlardır. İnanç sahasında eser vermiş olan ulemâ bu yol ile Ehl-i sünnet kelâmındaki sahâbe tasavvurunu çok açık bir surette ortaya koymuşlardır.

Kelâmcılar bir yandan ashaba tazim gösterilmesi gerektiğini açıklarken, diğer taraftan bunu zedeler gözüken ve zihinde soru işaretleri oluşturan, onların arasında vuku bulup da savaşa dek uzanan mücadelelerine de ışık tutmuşlar, bunları bir tarihçi gözüyle değil İslâmî hassasiyet içerisinde açıklamaya gayret etmişlerdir. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in vefatı sonrası Hz. Ali'nin konumu, Hz. Osman'ın şehadeti, Cemal ile Sıffin Savaşları ve Hakem Olayı değindikleri konular olmuş, ancak bunların hepsini aynı yoğunlukta işlememişlerdir. Kelâmcıların bunları izah aşamasında dertleri; hakikatin en yalın şekilde tespiti olmamıştır. Onlar meseleye tamamen dinî/uhrevî kayıp ve kazanç zaviyesinden bakmışlar, Müslümanların aksi yönde geliştirecekleri kimi duygu, ifade ve tavırların nelere mâl olabileceğini anlatmaya çalışmışlardır. Tabii bunu gerçeği tersyüz etmek şeklinde değil, hakikati; Şî'a'nın savunduğu sahâbe algısı ile eşleştirmenin yanlışlığı üzerinden beyan etmişlerdir. Kelâmcıları bu konuda böylesi bir yol izlemeye iten sebep hiç şüphesiz aksi yöndeki bir sahâbe tasavvurunun âyet ve hadislerdeki ashap portresini lekelemesi kaygısı olmuştur. İşte onlar bu doğrultuda sahâbîlerin konumunu belirlemişler, bu hususta Şî'a ve onlar gibi tavır alan kişilerin, Müslümanların itikad dünyasında yapacakları tahribatın önüne geçmeyi hedeflemişlerdir.

Ehl-i sünnet mezhebinde bu doğrultuda sahâbe tasavvurunu ortaya koymaya çalışan âlimlerden biri de Ebû Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî (öl. 333/944) olmuştur. O, her ne kadar günümüze

ulaşan *Kitabü't-Tevhîd* adlı kelâm eserinde inanç esaslarıyla doğrudan alakalı görmediğinden¹ sistemi gereği yer vermediği imâmet meselesinin² bir alt konusu olduğu için sahâbe mevzuunu hususi olarak işlememiş,³ sadece kimi ihsaslar ile yetinmiş ise de tefsirinde, farklı vesilelerle, nasıl bir ashap anlayışına sahip olduğunu gösteren açıklamalar yapmıştır. Tabii bu izahlarının çok önemli bir kısmını kelâm eserinde ortaya koymadığı için onlar tümüyle klasik bir kelâm telifindeki açıklamalar ile aynı istikamette ilerlememiştir. Bu manada onun tefsirindeki izahatı bir yönüyle eksiklik barındırır da, burada kelâm kitaplarında pek de görülmeyen zenginlikte tasvirlerde bulunup kimi farklı inceliklere işaret etmesi, yine bazı âyetler özelinde hususi açıklamalar getirmesi ise onları oldukça değerli kılmıştır. Bu izahların bir kelâm ekolünün reisi olan, orijinal tespitlerde bulunan bir âlim tarafından ortaya konulması ise onları daha da kıymetli hale getirmiştir.

İmam Mâtürîdî'nin kelâm eserinde ilgili konunun müstakil şekilde bulunmamasından olsa gerek onun ashap hakkındaki fikirleri, istisnası dışında⁴ ulaşabildiğimiz kadarıyla hususi bir surette incelenmemiştir. Kimi yüksek lisans ve doktora düzeyindeki çalışmaların içerisinde konuyla ilgili dolaylı kesişmeler varsa da burada müstakil biçimde, daha detaylı ve sistematik tarzda bir ashap tasavvurunun ortaya konulmasına gayret edilmiştir. Açıkçası bu makalede temel kaynağın tefsir olması bazı konularda kelâmî içerikten uzaklaşılması gibi bir netice verse de mümkün merteye bu sahada kalınmasına ve başlıkların da kelâma uygun bir tarzda teşkil edilmesine çalışılmıştır. Ancak Mâtürîdî'nin özellikle bazı âyetlerin muhataplarının ashap olmadığı yönünde açıklama getirdiği yerlerde konu zorunlu olarak tümüyle tefsir içeriğine kaymıştır. İşte böyle bir çerçeve içerisinde aktarılacak olan Mâtürîdî'nin ashap tasavvuru; sahâbenin üstün özellikleri, onlara karşı geliştirilmesi gereken tavır, Şîa'nın sahâbe algısına cevap, ashap arasındaki mücadele iddiaları ve mücadeleler, nihayet onları konumlarına uygun değerlendirme başlıkları altında ele alınacaktır. Müellifin izahatı doğrultusunda buradaki ikinci başlığın altı daha çok usûl-i fıkıh, sonuncusu ise tamamen tefsir merkezli olacaktır. Ancak kelâmcıların ashapla ilgili kimi tasavvurlarından hareketle o açıklamaların da bu saha ile irtibatının kurulmasına çalışılacak, böylece bir oranda itikâdî alan ile yine kesişme sağlanacaktır.

Mâtürîdî, yukarıdaki başlıkların içeriğine tahmin edilebileceği üzere aynı yoğunlukta yer vermemiştir. Bunlardan onun ashapın konumu altına dâhil edilebilecek açıklamaları, daha büyük bir yekûne ulaşırken, sahâbeye karşı geliştirilmesi gereken tavır hakkında zikrettikleri ise görece daha az yer kaplar. Ancak onun konuyla ilgili verdiği malumatın bir kısmının diğer bir başlık altına

¹ Bekir Topaloğlu, "Mâtürîdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/156.

² Mâtürîdî'nin imamet hakkındaki görüşleri için bk. Ahmet Ak, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2019), 99-106.

³ Sönmez Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2016), 32.

⁴ Hadisçi perspektifiyle sunulan ilgili çalışmada geçen konular, bu makalede yer verilecek meseleler ile doğal olarak bazı hususlarda kesişecektir. Ancak tebliğin gerektirdiği ihtisar zorunluluğu burada söz konusu olmadığı için bu çalışmada nispeten kimi detaylara inilmesine, başka bazı başlıklar açılmasına ve meseleye mümkün merteye kelâmcî zaviyesinden yaklaşılmasına, buna bağlı olarak da kelâm eserleriyle daha fazla paralellik kurulmasına gayret edilecektir. İlgili tebliğ için bk. Nuri Tuğlu, "İmam Mâtürîdî'de Sahabe Anlayışı", *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu -Hanefîlik-Mâtürîdîlik-*, ed. Cengiz Çuhadar vd. (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017), 1/408-415.

dercini mümkün kılan bir yapıya sahip olması, yoğunluk oranlarını birbirine yaklaştırır. Kaldı ki bir müfessirin izahlarının âyetin muhtevasına göre şekilleneceği hesaba katıldığında, bazı konuların daha ön plana çıkması gayet doğaldır. İşte Mâtürîdî çizilen bu tablo içerisinde konuyla alakalı görüşlerini beyan edecektir.

1. Sahâbenin Üstün Özellikleri

İmam Mâtürîdî, örnekleri sunulacağı üzere tefsirinde farklı vesilelerle, tabii ki daha çok âyetin bağlamına göre ashaba dönük kimi tavsiflerde bulunur. Bu noktada getirdiği yorumlarla onları doğal olarak sahâbe-i kiramı öven ifadeler olarak paylaşır. Bunların bir kısmını doğrudan âyetin zâhirî manası şeklinde kaydederken bir bölümünü ondan çıkarılabilecek mana ve işaretler sadedinde zikreder. Böylece taşıdıkları temel özellikler, işgal ettikleri mevki itibariyle ortaya bir sahâbî portresi çıkartır. Kelâmcıların da eserlerinde sahâbenin konumunu daha çok âyetlerin mantukundan hareketle tayin ettikleri düşünülünce onlarla Mâtürîdî benzer noktalarda buluşur.

Kelâmcıların ashabin fazileti meyanında belki en çok atıfta buldukları ilâhî kelâm örneklerinin başında Feth sûresi 48/29. âyeti gelir.⁵ Onun tefsiri Mâtürîdî'nin de sahâbenin üstün mevkiini en güçlü ve net şekilde açıkladığı ifadeler olarak dikkat çeker. Âyetin içeriği elbette bunda en büyük etken olur. İmam, ifadelerinin bir kısmını meal, ötekilerini tefsir tarzında zikreder. Önce âyette kendi kanaati olduğunu ihsas eder biçimde Hz. “Muhammed ile birlikte olanlar” ifadesinin kapsamı altına bütün sahâbîlerin girdiğini, ardından gelen diğer taziz cümlelerinin de onların hepsi için geçerli olduğunu vurgular. Mâtürîdî, mezkûr ilâhî kelâmın tüm sahâbîleri kuşattığını bir kanaat olarak kaydetse de onun ashabin bir kısmını kapsar yahut genel vasfını zikreder surette de anlaşılabilceğini söyler. Peşi sıra sahâbenin mevkiini ortaya koymaya başlar.⁶

Müellif, âyetin yorumunda bazen konuyu genel anlamda müminler üzerinden ilerletip sonra bunları ashapla eşleştirirken bazen doğrudan sahâbe ekseninde açıklamalar getirir. Bu ilk tür izahlarından birinde Allah'ın söz konusu âyette merhameti müminlerin niteliği olarak zikrettiğini, Hz. Peygamber'in de iman edenlerin birbirlerine merhameti kabilinden hadisleri olduğunu söyler. Öte yandan âyette müminlerin kâfirlere karşı sert olarak nitelenmesinden onlara dönük hiçbir şefkatlerinin bulunmadığı manasının anlaşılmayacağını belirtir. Nitekim Hz. Peygamber'in de (Müslüman olmaları için) kâfirlere karşı adeta kendini paralayacak surette şefkat

⁵ Ebû'l-Hasen İbn Ebû Bişr Ali b. İsmâil el-Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-Seğr*, thk. Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. Basım, 1422/2002), 305-306; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *el-İtikâd alâ mezhebi's-Selef Ehli's-sünne ve'l-cemâa*, thk. Ebû'l-Fazl Abdullah Muhammed Sıddîk el-Gumârî (y.y: Dârü'l-Ahdi'l-Cedîd li't-Tıbâa, 1379/1959), 159; Ebû Saîd Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*, thk. Abbâs Süleymân (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1411/1991), 246; Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1417/1997), 3/643; Ebû's-Senâ Şemseddîn Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî, *Metâliü'l-enzâr ala metni Tavâli'u'l-envâr* (Kâhire: Dârü'l-Kütübî, 1428/2008), 239; Kemaleddîn Muhammed b. Muhammed İbn Ebî Şerîf, *el-Müsâmere fi şerhi'l-Müsâyere* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2004), 265; Ebû İshâk Burhâneddîn İbrâhîm b. İbrâhîm el-Lekânî, *Umdetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd*, thk. Muhammed Yusuf İdris-Baha Ahmed (Umman: Dârü'n-Nûr, 2016), 2/1127.

⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdi Baslûm (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 9/316.

gösterdiğini söyler. İşte ashabın da bu şekilde olduğunu ifade ile⁷ onları Hz. Peygamber ahlâkı üzere bulunan kişiler olarak nitelemiş olur.

Mâtürîdî, âyette sahâbeyle ilgili olarak geçen kâfirlere karşı sert nitelemesinin ashabın onlara hiçbir davranışında şefkat göstermemeleri tarzında anlaşılması gerektiğini söylediği gibi, birbirlerine merhametli ifadesinin de benzer bir yorumunu yapar. Bu doğrultuda ashabın müminlere karşı şefkatinin, onlardan biri kötülük yaptığında bu işi terk edinceye kadar ona sertlik göstermeyeceği anlamına gelmediğini kaydeder. Bu durumu da onlara dönük sertliğin de aslında kurtuluşlarını temin babında bir şefkat olacak olması ile açıklar. Bu tavrın onların birbirlerine karşı merhametli oldukları gerçeğini değiştirmeyeceğini yeniden teyit eder.⁸

Kanaatimize göre Mâtürîdî, âyet hakkında getirdiği bu yorumla sahâbenin davranışlarını işin önünü ve arkasını hesap ederek belirlediğini ifade etmiş olur. Açıkçası bir davranışın, her zaman ve zeminde bütün şartlardan azade, mutlak şekilde iyi yahut kötü olmadığı varsayıldığında onun düştüğü kayıt önem arz eder. Bu aktarış biçimi, aynı zamanda onun maksadı esas aldığına da bir örnek teşkil eder. Mâtürîdî'nin bu yorumu yine sahâbe özelinde okunduğunda ashap, öfkelerini de sevgisini de ilâhî rızayı gözeterek sergiler. Mümine karşı zâhirî öfkesi merhamet barındırırken, kâfire karşı hakiki gazabı ise onun iman etmesi için çaba göstermesine engel teşkil etmez. Ashap, duygularının tatminini değil, dine ve müminlere bir zarar oluşturmadıkça muhataplarının konumunu iyileştirmeyi esas alır. O halde sahâbe her daim aşkın bir hakikate sahip olan, davranışlarının özünü de buna göre şekillendiren güzide bir topluluktur.

Burada zikri geçen ashabın ilgili iki niteliği belli ki kimi kelâmcılar tarafından onların baskın karakteri olarak anlaşılır. Nitekim Cüveynî şârihi İbn Meymûn (öl. 567/1171) sahâbeyi yâd ederken Allah'ın, onları kâfirlere karşı sert, birbirlerine merhametli olarak andığına özel atıfta bulunur.⁹ İbrâhim Hakkı Erzurûmî de (öl. 1194/1780) manzum akâid risalesinde ashabi "eşiddâ u ruhemâ cümlelerin maksudları Allah" ifadeleriyle mısraa dökerken yine onların aynı özelliklerini öne çıkarmış olur.¹⁰

Mâtürîdî, âyette sahâbe hakkında kullanılan rükû ve secdede olmaları ifadesinin ise ya onların cemaatle namaza devam etmelerinin ve/veya rablerine boyun eğip müminlere tevazu göstermelerinin maksut olabileceğini belirtir. Yine âyetin devamına bağlı olarak merhamet, sertlik, secde ve rükû etme sıfatları üzerinden cennete talip olduklarını söyler. Burada onların maişetlerini teminde ilâhî fazlı istemeleri gibi bir durumun da söz konusu olabileceğine atıfta bulunur. Rızayı ve lütfu Allah'tan beklediklerine dikkat çeker.¹¹

Mâtürîdî, ashabın yüzlerinde secde izinin olmasını izah sadedinde bazı rivayetlere yer verdikten sonra kıyamet günü, secdeleri ve abdestlerinin işaretleri olarak yüzlerinin nurânî/beyaz olacağını belirtir. Bu muhteva içerisinde gelen bir hadise atıf yapar. Burada, Allah'ın onların yüzlerinde

⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/317.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/317.

⁹ Ebû Bekr İbn Meymûn, *Şerhü'l-İrşâd*, thk. Ahmed Hicâzî Ahmed es-Sekkâ (Kâhire: Dârü't-Tezâmün, 1407/1987), 671.

¹⁰ İbrahim Hakkı[Erzurûmî], *Manzûm Akâid* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1326), 36.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/317-318.

kendisine ibadet etmeleri ve bu hususta gayret göstermelerinin alameti olarak nur, hoşluk/tatlılık ve güzellik yaratması anlamının da düşünülebileceğini söyler.¹²

Mâtürîdî, ashabın durumunun Tevrat ve İncil’de olduğu mealindeki ifadenin tefsirinde de farklı ihtimalleri gündeme getirir. Sahâbenin sonuç itibariyle tazime layık ve tâbi olunması gereken kişiler olarak tavsif edildiğine atıf yapar. İlkinde onların Tevrat ve İncil’de, insanlar ve melikler tarafından saygı gören seçilmiş kimselerin konumu her ne ise aynı makamda bulunmaları yorumunu öne çıkarır. İkincisinde ise onların Tevrat ve İncil’de de doğrudan aynı şekilde tavsif edildikleri manasını ortaya koyar.¹³

Mâtürîdî yine sahâbenin ekine benzetilmesini yorumlarken ise bu kez onların mevkiini nispeten daha bağımsız cümlelerle zikreder. Sahâbilerin böyle bir teşbihe konu olmalarını; onların, dinin yasaları silindikten ve izi kesildikten sonra bunları canlandırmaları üzerinden açıklar. Bu noktada Hz. İsa’dan sonra gelen ilk resul olarak Hz. Peygamber’in başta tek bir filiz gibiyken ashabın ona yardımcı olup desteklediklerini ve o tek filizi sarmalayıp da onu kalınlaştıran ekinler yerine geçtiklerini söyler. Sahâbenin ilkin o incecik filizin etrafında toplandıklarını, aşama aşama onu kalınlaştırarak cemaat oluşturduklarını belirtir.¹⁴

Mâtürîdî, ashabın faziletine herhalde en güçlü referans olan ilgili âyetin tefsirinde bütün bu izahlarıyla ilhamını ondan alarak önemli açıklamalar getirmiş olur. Bunlar aynı zamanda sahâbenin temel bir kısım özelliklerini, dolayısıyla mevkilerini de gözler önüne seren ifadelerle dönüşür. Burada sahâbîler adına öne çıkan sıfatlara bakıldığında ise onların; insanlara ilâhî düstur çerçevesinde davranan, öfkelerini de merhametini de buna göre belirleyen, rabbine boyun eğen, O’nun lütfunu bekleyen, bütün bu davranışlarıyla saygıyı hak eden, peygamberine güç veren ve bir cemaat teşekkülüne zemin hazırlayan kişiler şeklinde konumlandırıldığı görülür.

Mâtürîdî, başka âyetlerin tefsirinde de ashap portresi çizmeye devam eder. Bunlardan birinde, “İslâm’ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır.”¹⁵ âyetinin tefsirinde yine kelâm kitaplarında geçen bir tavsifte bulunur. Ashabın şer’î manada muhaciri ile ensarı ile tümü Resûlullah’a destek hususunda eşit, hepsi de ona yardımcı mevkiinde iken Medinelilerin ensar diye adlandırılmasını onların berikilere dayanak olmaları, evleriyle vatanlarını açmaları, canlarını ve mallarını feda etmelerine bağlar. Böylece konu özelinde daha önemli olan kısmı ile ashabın Hz. Peygamber’e destek hususunda

¹² Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/318.

¹³ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/319. Hanefî âlim Siracüddîn Ömer el-Gaznevî (öl. 773/1372) de ikinci izaha benzer şekilde sahâbenin ilgili konumunu “Allah’ın Tevrat, İncil ve Kur’an’da onları methettiği” ifadeleriyle kaydeder. Bk. Siraceddîn Ömer b. İshâk el-Gaznevî, *Şerhu akîde el-İmâmî’t-Tahâvî*, thk. Hâzîm el-Geylânî el-Hanefî-Muhammed Abdülkâdir Nassâr (Kâhire: Dâretü’l-Karaz, 2009), 150.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/319-320. Hanefî-Mâtürîdî âlimlerden Ebü’l-Leys es-Semerkindî (öl. 373/983) de ilgili âyeti ashabın peyderpey Hz. Peygamber’e tâbi olup çoğalmaları ve ona ferahlık vermeleri şeklinde açıklayarak sahâbenin aynı konumuna işaret eder. Bk. Ebü’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî=Bahru’l-ulûm*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1413/1993), 3/259. Yine Ebussûud Efendi (öl. 982/1574) de ashabın mevkiini; İslâm’ın başlangıcında az sayıdayken çoğalıp güçlenmeleri, gün gün yükselip insanlığın hayranlığını uyandıracak konuma erişmeleri şeklinde açıklamak suretiyle benzer bir vurguda bulunur. Bk. Ebussûud Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *Tefsîru Ebi’s-suûd* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.), 9/115.

¹⁵ et-Tevbe 9/100.

birbirlerinden ayrılmadığını, onların tümüyle Resûlullah'a yardımcı şeklinde konumlandığını zikretmiş olur.¹⁶

Kelâmcılar söz konusu âyete sahâbenin fazileti meyanında yaptıkları atıfta daha çok karşılıklı rıza vurgusunda bulunurken¹⁷ Mâtürîdî'nin ise yukarıda görüldüğü üzere ağırlıklı olarak ashabın Hz. Peygamber'e olan desteklerine dikkat çektiği fark edilir. Ancak bu niteliğin de kelâmcılar tarafından sıklıkla zikredildiği itibara alındığında hepsi ortak paydada buluşmuş olur.¹⁸

Mâtürîdî, kimi kelâmcıların ashabın faziletine delil olarak kullandıkları bir hadiste geçen ve sahâbeyi havâri olarak niteleyen nebevi habere uygun şekilde onları bu isimle¹⁹ adlandırarak da benzer bir konumlandırma yapar. Bu doğrultuda Hz. Peygamber'in; her nebinin havârisi olup kendisinin havârisinin de falanca kişi olduğu yönündeki hadisine²⁰ atıf yaptıktan sonra o havâri ifadesiyle yardımcı ve vezir anlamının kastedildiğini belirtir. Böylece Mâtürîdî, sahâbenin yine "yardımcı olma" şeklindeki temel vasfına işaret etmiş olur.²¹ İmam, başka bir yerde havâri, Hz. İsa'nın havassı, en yakınında bulunanları şeklinde tavsif eden bir rivayete yer verdikten sonra Hz. Peygamber'in ashabının da onun havâri olduğu söyler. Böylece ashabi onun en yakınındaki kimseler şeklinde konumlandırmış olur.²² İmam başka bir yerde yine Hz. İsa'nın "havârilerinden olan ashabi" şeklinde bir ifade kullanarak her ne kadar dolaylı da olsa, benzer şekilde ashapla havâri arasında bağlantı kurar. Devamında ise bu kez havâriyi doğrudan ashap kelimesiyle karşılar. Böylece yine sahâbenin yardımcılık mevkiine dolaylı biçimde atıfta bulunmuş, ayrıca o ikisini müteradif şekilde kullanmış olur.²³

¹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/460. Bu konuda Ömer en-Neseî (öl. 537/1142) de muhtemelen Mâtürîdî'den iktibasla benzer bir yorum yapar. Sadece bu toplu desteği, tahsis amacı taşımadan, Hz. Peygamber'e savaşlarında yardım şeklinde kaydeder. Bk. Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, thk. Maher Edîp Habbûş-Fâdî el-Magribî (Beyrût: Dârü'l-Lübâb, 1440/2019), 7/450-451.

¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İnsâf li mâ yecibu itikâdühü ve lâ yecüzü'l-cehlu bih*, thk. Muhammed Zâhid el-Keveserî (Kâhire: Mektebetü'l-Ezher li't-Türâs, 1421/2000), 64; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *Kavâidü'l-akâid fi't-tevhîd*, thk. Muhammed Akîl b. Ali el-Mehdelî (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2. Basım, 1411/1991), 70; Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *el-Mesâilü'l-hamsûn fi usulî'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ (Kâhire: el-Mektebü's-Sekafi li'n-Neşr, 1989), 72.

¹⁸ Mâtürîdî'nin burada öne çıkardığı Hz. Peygamber'e destek vurgusunu Ebû'l-Muîn en-Neseî (öl. 508/1115), ve Abdülbâkî Arif Efendi (öl. 1125/1713) gibi kelimahâsında eser veren müellifler de vurgularlar. Bu manada Neseî, ashabi diğer sıfatlarının yanında Resûlullah'ın dinine yardımcı şeklinde niteler. Abdülbâkî Arif de aynı yolu izler. Hatta sahâbeyi Mâtürîdî gibi doğrudan Hz. Muhammed'e yardımcı şeklinde vasıflar. İkisi de bunu ensar muhacir ayrımı yapmadan tümüyle ashaba izafe ederek yine Mâtürîdî'nin açıklamalarını teyit etmiş olurlar. Bk. Ebû'l-Muîn Meymûn b. Muhammed en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille fi usulî'd-dîn*, thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004), 2/506; Abdülbâkî Arif Efendi, *Menâhicü'l-Usulî'd-Diniyye ilâ mevâkifi'l-makâsidi'l-ayniyye* (Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006437-1), 96b.

¹⁹ Ahmed el-Beyhakî, *el-İtikâd alâ mezhebi's-Selef*, 160.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*, haz. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Cihâd", 40.

²¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/380.

²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/648.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/409-410. Ebû Hanife şarihi Hakîm er-Rûmî de benzer içerikte paylaştığı hadis üzerinden hem havâri-sahâbî paralelliğine hem de bunun içerdiği yardımcılık misyonuna işaret eder. Bk. Hakîm İshâk er-Rûmî, *Muhtasarü'l-hikmeti'n-nebeviyye* (Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 001871-II), 86a-86b.

Mâtürîdî, Tevbe sûresi 9/20. âyetinin tefsirinde ise kelâmcıların eserlerinde belki de en çok yaptıkları sahâbe tavsifine benzeyen nitelermelerde bulunur. Önce âyetin mantukuna bağlı olarak ashabın, Hz. Peygamber'in Allah'tan haber verdiği her şeyde sadık, kendilerini çağırıp emir ve yasakta bulunduğu her işte haklı olduğunu tasdik ettiklerini belirtir. Âyetin "iman edenler" kısmını bu ifadelerle açıklayan Mâtürîdî, Allah yolunda malları ve canları ile cihat etmelerini ise daha ayrıntılı şekilde yorumlar. Bu doğrultuda ashabın baba, kardeş, aşiret, mal, ev ve beldelerinden ayrıldıklarını, âyette zikri geçen kalplerin sevdiği ve meylettiği her şeyi terk ettiklerini belirtir. Bu fedakârlıkları neyin uğruna yaptıklarına değinirken ise bunları hep dinî gayretlere dayandırır. Onlara, İslâm'dan önce dünya ve içindekiler verilse, korku ve sıkıntılar/belalar üzerinden tehditler yöneltile böyle baba, kardeş, aşiret ve evlatlarını terke yanaşmayacakken Müslüman olunca, bütün bunlardan vazgeçip Resûlullah'a icabet ettiklerini söyler. Hepsini de ilâhî rızaya nailiyet azimlerine bağlar.²⁴

İlgili hususların Allah tarafından beyan edilerek ashabın kalbinde dinin ne kadar yüce bir değeri ve önemi bulunduğunun ortaya konulduğunu söyleyen Mâtürîdî, yine bu ifadelerle sahâbenin çektiği sıkıntı/yaşadığı imtihanın sonraki Müslümanların imtihanından daha büyük ve çetin olduğu hususunun da anlaşıldığını kaydeder. Bunu da onların imtihanının, genel yaşayışlarının aksine ve fitratlarına yerleştirilmiş olan şeylerin hilafına gerçekleşmiş olması ile gerekçelendirir. İnsan o ilgili şeyleri sever, onlar fitratlarına yerleştirilmiş şekilde yaşarken ashabın, rablerinin rızası için bunları terk ettiklerini ve bunun tüm zorluklarına katlandıklarını belirtir. Daha sonra gelen Müslümanların sıkıntılarının ise genel yaşayışlarına uygun surette vuku bulduğu için daha kolay ve hafif olduğunu kaydeder.²⁵

²⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/318-319. Mâtürîdî, bir başka yerde bağlamı tamamen farklı olsa da bir vesileyle, ashabın akraba ve taallukatı ile savaşmakla emrolduklarını, bunun akrabalık ilişkisini kesme anlamına geldiğini söyler. Yine gücü ve kuvveti olmayıp az bir sayıda bulunan sahâbenin, tam da farklı konumdaki düşmanlarla harp etmekle yükümlü tutulduklarını vurgular. Onun bu ifadeleri konuyla alakalı hale getirildiğinde ashabın dinleri namına, ilâhî emre ittiba için, akrabalık ilişkisinden vazgeçmeyi hiçe saydıkları, düşmanlarının gücünün gözlerini korkutmadığı yorumunu yapmak mümkündür. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/277.

Öte yandan Eş'arî kelâmcı Adudiddîn el-Îcî (öl. 756/1355) de ashabın dinleri için mal ve canlarını feda edip aile ve beldelerini terk ettiklerini, yine dinin tazizi adına evlat, baba ve akrabalarıyla savaştıklarını vurgularken aynı hususlara işaret eder. Bk. Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî, *el-Mevâkıf*, thk. Abdurrahmân Umeyre (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1417/1997), 3/590-591, 601. Abdülmecîd-i Sivâsî (öl. 1049/1639) de akâid eserinde ashabın konumunu tayin ederken, onların vatanlarını terk ettiklerini, hiçbir ortamda can ve mallarını Hz. Muhammed'den esirgemediklerini, anne ve babalarını fedadan çekinmeyeceklerini ifade ettiklerini vurgulayarak benzer özelliklere dikkat çeker. Bk. Abdülmecîd b. Muharrem b. Muhammed es-Sivâsî, *Dürrer-i akâid* (Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 003585), 63a-63b.

²⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/319. Mâtürîdî, sahâbîlerle ilgili benzer tavsiflerini başka yerlerde de zikreder. Bunlardan birinde ashab Resûlullah'a iman edip de o, kendilerine canları, babaları ve çocuklarından daha sevgili olunca akraba ve yakınlarına buna göre davrandıklarını söyler. Hz. Peygamber'e karşı çıkan bütün akrabalarına düşmanlık besleyip onlardan ayrıldıklarını ifade eder. Bu yüzden de Hz. Peygamber'e ilk ortaya çıkışında inanan kişilerin imanının, daha sonra inanan kimselerin imanından daha faziletli kabul edildiğini belirtir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/541. Mâtürîdî yine kimi kelâmcılar tarafından daha çok ashab üzerinden okunan "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz" (Âl-i İmrân 3/110) âyetinin geldiği muhtemel anlamları zikrederken de bunlardan birinde sahâbe olarak anlaşılmaya müsait bir açıklama getirir. Burada en hayırlı ümmet olunmasını; Allah'ın dinine yardım, ilâhî kelâmı yüceltme, resulüne şefkat meyânında can verme, onu kendi nefisinden aziz bilme üzerinden açıklar. Böylece sahâbîler hakkında çokça kullanılan tavsiflere yer vermiş olur. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/450-451.

Mâtürîdî'nin bu açıklamalarını bir yoruma tâbi tutmak gerekirse o, bir yandan sahâbeyle ilgili âyetlerde zikrolunan yahut ima olunan hususları teyit ederken, diğer taraftan neden böyle bir ashap portresi çizildiğinin ipuçlarını vermiş olur. Onun kelâmcı kimliğinden de izler taşıyan bu açıklamasına göre ashap dini uğruna çektiği sıkıntılar, feda ettiği güzellikler ve vazgeçtiği desteklerin çokluğuna yahut ağırlığına bağlı olarak, diğer Müslümanlardan daha üst mevkileri elde etmiştir. Burada öne çıkardığı husus ise; ashabın içinde bulunduğu ortamı neredeyse bütün unsurlarıyla gözünü kırpmadan değiştirmeyi göze almışken, sonraki nesillerin, böylesi kapsamlı ortam değişimine mecbur kalmadan hayatlarını sürdürmesi olmuştur. Başka bir ifadeyle ashap sadece vatanlarından ayrılmamış, bilinçli bir vazgeçişle yanları başında bulunan en yakın aile üyelerini, mevkilerini ve sevgisi insan fitratına yerleştirilmiş olan güzellikleri de terk etmiştir. Bütün bu özverileri ise onları daha hafif sıkıntılarla boğuşan öteki Müslüman kuşakların önüne geçirmiştir.

Mâtürîdî, bir başka yerde bir âyetin içerdiği hikmetlere temas ederken de ashabın din hususunda/dinleri uğruna büyük sıkıntılar çektiklerini ve dini sonraki nesillere ulaştırdıklarını söyler. Dinin zayi olmaması için şimdi de onu korumak, ona tutunmak ve bunun için ashabın yaptığı gibi tahammül göstermek gerektiğini kaydeder.²⁶ Mâtürîdî, kelimelerinde de bir kısım âyetleri paylaştıktan sonra bunlardan münafıkların ashaptan korktukları şeklinde bir mana çıkartarak bir yönüyle yine sahâbenin dinin muhafazasındaki dirayetini ortaya koyan bir ifadeye başvurmuş, dolayısıyla da onların dindeki yüksek konumuna işaret etmiş olur.²⁷

Mâtürîdî, "İş konusunda onlarla müşavere et"²⁸ şeklinde Hz. Peygamber'e gelen ilâhî hitabın tefsirinde de sahâbenin yüksek mevkiine ışık tutan bir yorum getirir. Bundan ashabın Allah katındaki değerlerinin büyüklüğü, mertebelerinin yüceliği, akıllarının fazilet ve üstünlüğünün anlaşıldığını söyler. Her ne şekilde olursa olsun, ashabın alt derecesinde olanların kendilerini onlarla bir tutamayacağını kaydeder. Müellif yine Hz. Peygamber'e istişare emri verilmişken, onun hem bunu yapıp hem de onların fikirlerini terk etmesinin caiz olmamasından hareketle ashabın görüşünün birleştiği yerde hakkın ondan ayrılmayacağı yorumunda da bulunur.²⁹

Mâtürîdî, yine sahâbenin üstün özelliklerine dönük bir tavsif olarak okunmaya müsait izahında onları ilâhî hitabın indiği ortama şahit kimseler olarak da niteler. Bu zatlara âyetlerin kapalı kalmayacağını, onların ilgili âyetteki muradın hakikatini anlamaya daha layık olduklarını, bir kapalılık olması halinde hakikate ulaşma meyanında soru sormaya daha elverişli konumda bulduklarını zikreder. Burada her ne kadar bütün sahâbîlerin ilgili hususta aynı mevkide

Öte yandan Mâtürîdî, kelâm eserinde bir vesileyle, savaşta aldıkları mağlubiyet neticesi davalarından vazgeçmemeleri itibariyle sahâbeyi adeta sadakat testinden geçmiş kimseler şeklinde tavsif ederek de benzer bir hususa işaret etmiş olur. Bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûçî (Beyrut: Dâru Sâdır; İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, ts.), 392.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/359.

²⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 493.

²⁸ Âl-i İmrân 3/159.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/516. Ahmed el-Beyhakî de (öl. 458/1066) sahâbenin fazileti meyanında mezkûr âyete atıf yapmak suretiyle onu Mâtürîdî'ye benzer biçimde, övgü içerikli şekilde anladığını göstermiş olur. Bk. Ahmed el-Beyhakî, *el-İtikâd*, 159.

olmadığını, özellikle halifelerin daha üst seviyede bulunduğunu ihsas etse de genel anlamda onların, diğer nesillerden ayrıcalıklı bir yerde konumlandığını vurgulamış olur.³⁰

Mâtürîdî, yine kıyasın bilgisiz biçimde konuşma olarak değerlendirilemeyeceğini ispat sadedinde de sahâbilerin konumu olarak okunabilecek bir izah geliştirir. Sahâbenin kıyas ve ictihadda bulunduğunu gösterir şekilde ortaya çıkan olaylarda fikirlerine göre konuştuklarını, işlerinde şuraya başvurduklarını, Resûlullah'tan ilgili yönde gelen bir nas olmaksızın Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i hilâfete getirdiğini, yine ondan bir rivayet yokken Hz. Ömer'in halife seçimini belirlediği kişilerin şurasına bıraktığını söyler. Bunlara bakarak, onların bir bilgileri olmadan ilgili işleri yaptıklarını, bilmedikleri hakkında konuştuklarını söyleme imkânlarının bulunmadığını kaydeder.³¹ Böylece ashabin farklı bir konumuna ışık tutar şekilde onların ilâhî haber ve nebevi uygulamanın olmadığı yerde kendi görüşlerine göre hareket ettiklerini söylemiş olur.

Öte yandan Mâtürîdî belki çok dolaylı da olsa ashap hakkında zikrettiği bir ifade ile de onların, kelâmcılar tarafından öne çıkarılan kötülüğü nehiy hususundaki tavizsizlik sıfatlarına atıfta bulunur. Bu meyanda Mâtürîdî, Hz. Ömer'in bir uygulamasını zikrettikten sonra ashabin bunu inkâr etmediklerini söyleyip bir yandan onu, işin meşruiyetine kanıt haline getirirken, konu itibarıyla daha önemli olan kısmıyla ashabin yanlışlık gördüğü işe sessiz kalmayacağını ihsas eder.³²

Bütün bu izahlarıyla Mâtürîdî, aslında sadece sahâbenin farklı açılardan konumlarını belirlemiş olmaz, bunları aynı zamanda onların üstünlüklerini gösteren deliller olarak da tayin etmiş olur. Kelâmcılar da açıkçası ashabin konumunu benzer şekilde ortaya koyarken, bunları onlara gösterilmesi gereken tazimin gerekçesi olarak sunmuştur. Bu manada hem tefsirinde Mâtürîdî'nin, hem de genel anlamda kelâmcıların hedefinin ortak olduğunu söylemek gerekir. Öte yandan kelâmcıların daha çok Kur'an'ın ifadelerinden hareketle ilgili tavsifleri yaptıkları dikkate alındığında, bunu doğrudan âyetlerin yorumunda ortaya koyan Mâtürîdî'nin yine onlar ile benzer bir pozisyonda bulunduğunu söylemek de mümkündür. Tabii Mâtürîdî burada müfessir kimliğiyle konuşmasına bağlı olarak daha avantajlı bir konuma sahip olduğu için açıklamalarını, diğerlerine kıyasla zengin bir hale getirme imkânı bulmuş, bunu güçlü ifadeleriyle de satırlara dökmüştür.

³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/199-200. Mâtürîdî tefsir ile tevilin farkını izah aşamasında ilkini ashaba izafe ederken de benzer yorumlarda bulunur. Ashabin farklı meclislere katıldıklarını, âyetlerin hangi husus ve ortamda indiğini bildiklerini söyler. Hadiselere tanık olup onları müşahede ettikleri için âyetlere dönük açıklamalarının büyük bir önemi haiz olduğunu, zira bunların ilâhî murada erişmeye hizmet ettiğini belirtir. Bu doğrultuda o açıklamaların bir müşahedeyi aktarma pozisyonunda olup, bunları başkasının bilemeyeceğini kaydeder. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/349. Öte yandan Teftâzânî şarihi Abdullah el-Yezdî de sahâbeyi vahyin şahitleri şeklinde nitelerken benzer bir tavsifte bulunur. Bk. Abdullah b. Hüseyin el-Yezdî, *Şerhu Tehzîbi'l-mantik ve'l-keîâm* (Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5134), 263b.

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/46.

³² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/348. Nitekim Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Habbâzî (öl. 691/1292) Teftâzânî (öl. 792/1390) ve İbrahim el-Lekânî (öl. 1041/1632) gibi kelâmcılar da ashabin emir bi'l-marûf ve nehiy ani'l-münker yapma konumlarına özel olarak işaretle aynı hususu öne çıkarırlar. Bk. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebseratü'l-edille*, 2/453-454; Celâleddin Ömer b. Muhammed el-Habbâzî, *el-Hâdî fi usûlid'd-dîn*, thk. Adil Bebek (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2006), 291-292; Sa'deddin Mesud b. Ömer Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, thk. Abdurrahman Umeyre (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989), 5/278-279; Lekânî, *Umdetü'l-mürîd*, 2/1078.

2. Sahâbeye Karşı Geliştirilmesi Gereken Tavr

Mâtürîdî, kimi âyetlerin tefsirinde ise yine örnekleri verileceği üzere sahâbenin, kendisinden sonra gelenler için ne anlam ifade ettiği yahut etmesi gerektiği yönünde açıklamalarda da bulunacaktır. Bunları âyetlerin ihtiva ettiğini düşündüğü gizli deliller şeklinde ortaya koyacaktır. Onun kaydettiği durumlar kelâmdaki gibi ashaba tazimde bulunulması gerektiği şeklindeki klasik ifadeyle zikredilmeyecektir. Burada o, ashabin görüş ve kanaatlerinin, sonrakileri bağlayacak bir yapıya sahip olduğu muhtevasında ifadeler kullanacaktır. Böylece ashaba karşı gösterilmesi gereken tavrın, onlara asla dil uzatmayıp, her daim hayırla yâd etmek ile sınırlı olmadığını, daha güçlü bir aidiyet duygusuyla hareket edilmesi gerektiğini ihsas etmiş olacaktır.

Mâtürîdî, bu meyanda Cenâb-ı Hakk'ın ensar ve muhacir ile iyilikte onlara uyanlardan razı, onların da Allah'tan razı olduğunu bildiren âyetten³³ hareketle ashaba karşı gösterilecek tavra dönük önemli bir tespitte bulunur. Ona göre bu âyet, sahâbeyi taklit ve onlara uymaya dönük delil içermektedir. Zira burada Allah, muhacir ve ensara tâbi olanları övmüştür. Sonra da hepsini kast ile onlardan razı olduğunu bildirmiştir. Bundan ashabi taklidin gerekli, onlara uymanın zorunlu, bir haber verdiklerinde, bir kelâm ettiklerinde onunla amel etmenin lüzumlu olduğu, bunu terke imkân bulunmadığı anlamı çıkar.³⁴ Nitekim o da bu yorumuna uygun olarak kimi zaman bir görüşün kuvvetini, sahâbenin sözleri de bunun cevazına delalet ediyor, şeklindeki ifadeleriyle teyit eder.³⁵ Benzer bağlamda başka göndermeler de yapar.³⁶ Böylece belirlediği hükme kendisinin de uyduğunu göstermiş olur. Anlaşıldığı kadarıyla o, sahâbî kavlinin sonuç itibariyle Hz. Peygamber'in ifadesine dayanması itibariyle ona büyük değer atfeder.³⁷ Ancak o, özel olarak bir sahâbînin görüşünün alınması için onun fetvaya liyakatli olması ve aksi yönde başka bir sahâbî kavli bulunmamasını şart koşar. Böylece genel anlamda ortaya koyduğu hükme uymakla birlikte, özele inildiğinde ona aykırılık içermeyen daha spesifik bir yorumda bulunmuş olur.³⁸

Mâtürîdî yine "Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık..."³⁹ âyetinden de ashaba bağlılık anlamı çıkarır. Burada Resûlullah'la karşılaşanların, kendilerinden sonra gelenlere şahit olmalarının da murat edildiğini söyledikten sonra onu yorumlar. Bunda sahâbeden sonra gelen nesillerin, onlara muhalefet etmelerinin yasaklığına dönük bir delil olduğunu savunur.⁴⁰ Belli ki bu yorumunu ashabin, sonraki kuşakların kendilerine muhalefet etmeleri halinde onların aleyhine şahitlikte bulunacakları anlamından hareketle ortaya koyar.

Mâtürîdî, bu âyette aşıpla ilgili olarak daha çok onlara uymanın gerekliliği üzerinden izahta bulunmuş olsa da, ona sahâbenin fazileti meyanında atıf yapan kelâmcılar onun baş tarafındaki

³³ et-Tevbe 9/100.

³⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/461.

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/119.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/162.

³⁷ Mahmut Nebati, *Mâtürîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize ve Kabir Azabı Örnekleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 135.

³⁸ Şükrü Özen, "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşası", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2016), 251.

³⁹ el-Bakara 2/143.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/586.

vasat/mutedil-adaletli tabirini öne çıkaran açıklamalar getirirler. Örneğin Muhammed es-Senûsî (öl. 895/1490) ona ashabın fazileti sadedinde atıf yaparken adil kimliklerine işaret eder. Yine ashabın fazileti bağlamında mezkûr âyete göndermede bulunan İbn Ebû Şerîf (öl. 906/1500) de “vasat” tabirini adaletli ve seçilmiş ifadeleriyle karşılayarak açıklamasını buna yoğunlaştırmış olur.⁴¹ Bu noktada Mâtürîdî ile diğerleri tarafından zikredilen maddelerin biri ötekine aykırılık içermediği için onları birbirini tamamlayan açıklamalar olarak görmek, başka hususlara odaklanılmasını ise eserin yazıldığı alanın farklılığına bağlamak gerekir.

Mâtürîdî konuyla ilgili yaptığı bu yorumlarda meseleye aslında daha çok ashabın ortaya koyduğu fikirlerin değeri ve bunların sonrakiler için ifade ettiği anlam zaviyesinden yaklaşmış, dolayısıyla bir nevi fakih kimliğiyle söz etmiştir. Ancak bu yorumları, kelâmıda geçtiği şekliyle ashaba tazim ifadeleri olarak da değerlendirmek mümkündür. Zira birilerinin görüşünü bağlayıcı kabul etmek için onlara saygı duymak ve itibar etmek gerekmektedir. İşte Mâtürîdî burada ashap hakkında kullandığı ifadelerle, bir yandan onların fikirlerinin değerini açıklamış diğer yandan bu görüş sahiplerine gösterilmesi gereken saygıyı ihsas etmiştir.

3. Şîa'nın Sahâbe Algısına Cevap

Kelâmcılar aslında sahâbe hakkında getirdikleri açıklamaların büyük bir bölümünü zaten Şîa'nın ashap anlayışına cevap olarak zikretseler de bunlarda sürekli o mezhebin ismini anmazlar.⁴² Ancak Şîa'nın özellikle sahâbîleri tekfir yahut tefsik ettikleri veya sahâbe arasında ayırım yaptıkları bölümlerde verdikleri hükme, zikrettikleri ifadeler tepki koyarlarken, onların ismine atıfta bulunurlar.⁴³ Meselenin yine diğer bölümünde Hz. Ali'nin kendisinden önce hilâfet makamına oturanlardan faziletli olduğuna, dolayısıyla bu mevkiin onun hakkı bulunduğu dönük kanıt ve ilk üç halifeyi yeren görüşlerine cevap verirken de onların adını kaydederler.⁴⁴ Ancak bu mevzu, daha farklı bir çalışmanın konusu olduğu için burada sadece zikredilen ilk boyut ele alınacaktır.

Mâtürîdî, ashabın yüksek mevkiini bildiren ilâhî kelâm örneklerinin başında gelen Feth sûresi son âyetinin son cümlesinde yer alan ve Allah'ın iman edip salih amel işleyenlere bağışlanma ve büyük bir ecir vadettiğini bildiren ifadelerini, Şîa'nın sahâbe algısına bir cevap olarak kullanır. Bu cümlenin Hz. Peygamber'in vefatından sonra ashabın küfre düşüp tümüyle imandan çıktığı görüşünde yahut buna benzer fikirlerinde Şîa'yı reddettiğini belirtir. Zira ona göre bu ifade, sahâbeye mağfiret ve büyük bir mükâfat vaatmektedir. Durum bu iken Şîa'nın onlar hakkındaki görüşlerinin doğruluk ihtimali mevzu bahis olamaz. Ayrıca burada mezkûr bağışlanma ve mükâfat

⁴¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Senûsî, *Şerhü'l-Akîdeti'l-kübrâ*, thk. Seyyid Yûsuf Ahmed (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1427/2006), 456; İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere*, 265.

⁴² Beyzâvî, *Tavâli'u'l-envâr*, 246-247; İbn Meymûn, *Şerhü'l-İrşâd*, 671-672.

⁴³ Hasan b. Ebû Bekir el-Makdisî, *Gâyetü'l-merâm fi şerhi Bahri'l-keâm*, thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil-Muhammed Seyyid Ahmed Şehhate (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011), 777; Ebû Abdullah Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâvî*, thk. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr ([Beirut]: Dârü'l-Beyrûtî, 1430/2009), 128.

⁴⁴ Ebû'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, 2/453-454; Teftâzânî, *Şerhü'l-Makâsîd*, 5/269, 272, 274, 276.

vaadi, sahâbenin Hz. Peygamber döneminde o sağ iken buldukları hal ne ise o vaziyet üzere kaldıklarına da delalet eder.⁴⁵

Mâtürîdî, “İslâm’ı ilk önce kabul eden muhacirler ve ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır”⁴⁶ âyetinin mefhumunu da Şîa’nın ashap tasavvurunu reddeden bir anlayışla yorumlar. Bu âyetin hilâfet ve imâmet işini yüklenmeleri ve (onlara destek olmaları) itibariyle Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve ashabı zalim addeden Şîa’nın düşüncesini ret anlamı içerdiğini söyler. Bunu onların da âyette zikri geçen ensar ve muhacir topluluğu içerisinde yer almaları ile temellendirir. Müellif sonrasında Allah’ın onlardan onların Allah’tan razı olduğunu beyan ettiğine dikkat çekerek, bunun onların doğruluk üzere bulunduğu anlamına geldiğini söyler. Burada ashabı zalim olarak yaftalamanın bizzat kendisinin zulüm olduğuna işaretle asıl zalimin Şîa olduğunu ima eder.⁴⁷ Bu ifadeleri Mâtürîdî’nin sıkı bir takipçisi olan Ömer en-Neseî de doğrudan onun ismini anarak paylaşır. Farklı olarak iki halifenin yanına Hz. Osman’ı da dâhil eder.⁴⁸

Mâtürîdî yine “Onları biz yeryüzüne yerleştirirsek namaz kılarlar, zekât verirler, uygun olanı emrederler, fenalığı yasak ederler...”⁴⁹ âyetinin tefsirinde her ne kadar katılıp katılmadığını belirtmese de onu, ashabı övgü olarak okuyan, bunu onların korku sonrasında emniyete kavuşturulunca da hallerini değiştirmeyip ilgili ibadetlerini sürdürmeleri üzerinden gerekçelendirenler olduğunu ifade ettikten sonra benzer içerikte bir âyet (Nûr 24/55) daha paylaşıp bu yorumun Şîa’yı ret anlamına geldiğini söyler. Zira ona göre Şîa, ilk halifeyi başa geçirdiklerinden hareketle ashabı mürted addetmekteyken bu iki âyet onları (ilgili yoruma göre ashabı) yeryüzüne hâkim kıldığını ve cennet vadettiğini haber vermektedir. Mağlubiyete bağlı olarak Müslüman olan bir insan, fırsatını bulduğunda dinden dönecekken, onlar (sahâbîler) hakkında böyle bir durumun gerçekleşmemesi Şîa’nın iddiasını çürütmektedir.⁵⁰

Mâtürîdî, yine Allah yolunda hicret edip de öldürülen yahut ölenlere güzel rızık verileceğini bildiren âyetin⁵¹ tefsirinde de onu sadece sahâbe ile tahsis etmese bile Cenâb-ı Hakk’ın böyle cennet ve güzel rızık vaadinde bulunduğu insanlara yönelik şahadetinin, ashabı mürted ilan eden

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 9/320-321. Mâtürîdî’nin bu açıklaması onun görüşlerini izleyen kimi Mâtürîdî kelâmcı ve müfessirler tarafından da devam ettirilir. Örneğin Ebü’l-Berekât en-Neseî de (öl. 710/1310) âyetin, Hz. Peygamber’in vefatını takiben ashabı tekfir eden Şîa’ya ret anlamı taşıdığını söyler. Bunu orada geçen mağfret ve büyük ecrin, sahâbîlerin Hz. Peygamber hayattayken hangi konum üzereyse o şekilde bulunmaları halinde geçerli olacak olması ile gerekçelendirir. Bundan, ashabın Hz. Peygamber yaşarkenki mümin mevkiini, onun ölümünden sonra da koruduğu anlamı çıkarmış, buna bağlı olarak da tekfir iddialarını reddetmiş olur. Bk. Ebü’l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü’t-tenzil ve hakâikü’t-te’vil*, thk. Seyyid Zekeriyya (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.), 1131.

⁴⁶ et-Tevbe 9/100.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 5/460-461.

⁴⁸ Ömer en-Neseî, *et-Teysîr fi’t-tefsîr*, 7/454.

⁴⁹ el-Hac 22/41.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 7/426. Mâtürîdî’nin kastettiği müfessirlerden olmasa da, âyette bahsi geçen topluluktan ashabın murat edildiğini söyleyen ilim ehli arasında Ebü’l-Leys es-Semerkindî de vardır. O, tefsirini muhtasar şekilde kaleme almasından olsa gerek âyeti Şîa’nın iddiasına ret mahiyetinde yorumlamasa dahi orada zikri geçenleri Medine’yi yurt edinen sahâbîler şeklinde açıklar. Bk. Ebü’l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, 2/397.

⁵¹ el-Hac 22/58.

Şîa'nın fikrini çürüttüğünü söyler.⁵² Böylece yine cennetlik olduğu haber verilen kişiler hakkında zikredilen tavsifin içerisine sahâbenin de girdiğinden hareketle, onları mürted sayan Şîa düşüncesini reddetmiş olur.

Mâtürîdî bütün bu açıklamalarıyla Şîa'nın ashâbı tekfir etme iddiasına her iki tarafın da temel kaynaklarından olan âyetlerden hareketle cevap vermiş olur. Açıkçası ilgili iddianın ciddi dayanaklardan yoksun olması ve sahiplerinin meseleye duygusal planda yaklaşmaları gibi kusurlarına, dolayısıyla belki de kendisine cevap verilmesine gerek bile olmayan zayıf karakterine karşın, Mâtürîdî'nin onu cevaplandırmaya çalışması dikkat çekicidir. Bunda herhalde müfessirlerin, açıklama getirdikleri âyetleri, fikhî ve itikadî manada muhaliflerinin aleyhine delil olarak kullanma eğilimlerinin de payı olsa gerektir. Ayrıca Mâtürîdî'nin yaşadığı bölgenin Şîa da dâhil olmak üzere pek çok fırkaya ev sahipliği yapması ve orada ilmi bir rekabet ortamı bulunmasının da bunda bir payı olmuşa benzemektedir.

Mâtürîdî, kelâmcıların ashâba karşı gösterilmesi gereken tavır meyanında onlar arasında ayırım yapmama maddesini hatırlatan bir izahta da bulunur. Şîa'nın uç gruplarından Karmatîlerin “*Evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir; iyi kimse kötülükten sakınan kimsedir. Evlere kapılarından girin..*”⁵³ âyetindeki kapılar ifadesinden Hz. Ali, evler ifadesinden Hz. Muhammed'in maksut olduğu, buna Hz. Peygamber'in “Ben ilim şehriyim Ali de onun kapısıdır”⁵⁴ hadisinin kanıt teşkil ettiği şeklindeki açıklamalarına bu doğrultuda karşılık verir. Âyette hem ev hem kapı için çoğul ibare kullanıldığına dikkat çeken Mâtürîdî, evlerin de kapıların da çok olduğunu, bu doğrultuda Hz. Ali'nin de örneğin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın da aynı konumda bulunduğunu söyler. Hz. Peygamber'in kendisini hikmetin şehri olarak da nitelediğini kaydeden müellif, şehrin tek değil birden fazla kapısı olduğunu vurgular. Böylece ona değişik yollar, yani farklı sahâbîlerden ulaşılabileceğine işaret etmiş olur.⁵⁵

Mâtürîdî'nin son yorumu zahiren sadece Şîa'nın Hz. Ali'yi farklı vesilelerle diğer üç halifenin önüne geçirme anlayışına cevap mahiyetinde ise de daha derine inildiğinde bunu kelâmcıların onları hedefe alarak “sahâbe arasında ayırım yapmama” şeklinde belirledikleri kuralın bir yansıması olarak da okumak mümkündür. Her ne kadar Ehl-i sünnet kelâmcıları da birtakım nebevi haberlerden hareketle sahâbe arasında kimi zaman ferdî kimi zaman grupsal olarak efdaliyet sıralamasında bulunuyorsa da, temel özellikleri itibarıyla onları aynı noktada birleştirdiği için bu tavır, Şîa'nın ashâbın büyük bir bölümünü kâfir addeden yaklaşımından farklı bir durum arz etmektedir. İşte Mâtürîdî de burada Hz. Ali'ye görece batını bir yorumla atfedilen ve özellikle diğer üç halifeyi ilgili sıfattan mahrum bırakmaya çalışan anlayışa, dolayısıyla Şîa'nın bu sahâbe algısına da cevap vermiş olmaktadır.

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 7/434.

⁵³ el-Bakara 2/189.

⁵⁴ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdi Abdülmecid Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1404/1983), 11/65-66.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/63.

4. Ashap Arasındaki Çekişme İddiaları ve Mücadeleler

Kelâmcılar eserlerinde ashap devrinde ortaya çıkan fitne ve onların kendi aralarındaki mücadeleleri meyanında bir kısım açıklamalar yaptıkları gibi Mâtürîdî de bu hususta görece sınırlı bazı izahatta bulunur. Kelâmda bu konu etrafında Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemel ve Sıffin Savaşlarında sahâbenin karşı karşıya gelmesi üzerinden mütalaalar yürütülür. Bu noktada ilk halife seçimine dönük bir tartışma ortamına pek atıf yapılmaz, sadece Hz. Ali'nin nispeten geç biat etmesine yönelik açıklamalar getirilir. Bu boyutuyla mesele bir fitne hadisesi, yahut ashap arasındaki mücadele şeklinde lanse edilmez.⁵⁶ Dolayısıyla o, sadece bir iddia şeklinde görülür. Mâtürîdî de bütün bu konulara dair izahatta bulunur.

Sözü edilen mevzularla ilgili kronolojik olarak gitmek gerekirse Mâtürîdî, Şîa'nın Hz. Ali'yi hakikatte ilk halife olması gereken zat şeklinde tayin etmesine cevap verirken, konuya bakışına ışık tutan açıklamalar getirir. Hz. Ebû Bekir'in halife olacağı ve olduğu süreçte Hz. Ali'nin hilâfet hakkının kendisinde bulunduğuna yönelik bir iddia ortaya atmadığını söyler. Bu bağlamda Hz. Ali'nin, Resûlullah'tan sonra en hayırlı kişinin Ebû Bekir olduğu yönünde veya bu minvalde bir kelâm ettiğini kaydeder.⁵⁷

Kelâmcılar da bu meselede ağırlıklı olarak Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e; onun Hz. Peygamber tarafından imam olarak başa geçirildiği şeklindeki ifadeleri üzerinden halifeliğini onayladığı veya diğer ifadesiyle kendisinin hilâfet iddiasına kalkışmadığı yorumunu yaparlar. Ebû Şekûr es-Sâlimî (öl. 460/1068'den sonra), Şerefüddîn İbnü't-Tilimsânî (öl. 644/1246), Teftâzânî, Taşköprizâde Ahmed Efendi (öl. 968/1561) ve Üşî şarihi Muhammed el-Antakî gibi ilim ehli bunun örneğini sunarlar.⁵⁸

Mâtürîdî, Hz. Ali'nin sözlü ifadesi dışında fiili tavrını da onun bir hilâfet iddiası taşımadığına kanıt olarak kullanır. Bu doğrultuda hem onun hem diğer ashabin, işleri Hz. Ebû Bekir'e teslim ettiklerini söyler. Hz. Ali de aralarında olduğu halde onların tartışmasız şekilde işi Hz. Ebû Bekir'e bırakmalarının bu durumu teyit ettiğini savunan Mâtürîdî, eğer Hz. Ali bu vakitte hakkın kendisine ait olduğunu düşünse, böylesi (hakkı olduğu) durumlarda yaptığı gibi bir mücadele içerisine gireceğini vurgular. Böylece nasıl onun hakkı olduğunu varsaydığı yerde bunu korumak için Cemel ve Sıffin Savaşlarına girdiyse, burada da öyle bir mücadeleye başlaması gerektiğini, bu

⁵⁶ Nitekim Mâtürîdî de bir âyetin izahında bu ümmetin Hz. Peygamber'in vefatından sonra ihtilafa düştüğüne dönük bir ifade kullandıktan sonra Hz. Ebû Bekir'in, diğer sahâbileri yanına alarak bu meyanda harp ettiğine atıfta bulunur. Burada hilâfet çekişmesi gibi bir durumdan bahsetmez. Onun seçtiği kelimeler, zikrettiği olay, ilk ciddi hadise olarak zekâtı vermektan kaçınanlara dönük ilgili savaşı (Yemâme) gördüğünü ihsas eder. Bugün kimilerince büyük bir fırtına olarak telakki edilen halife seçiminin mezkûr savaştan önce olduğu düşünüldüğünde onun bu seçimi ciddi bir ihtilaf mevzuu olarak değerlendirmede anlaşılır. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/181.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/545.

⁵⁸ Ebû Şekûr Muhammed b. Abdiseyyid es-Sâlimî, *Temhidü Ebî Şekûr es-Sâlimî* (Tahran: y.y., 1309/1892), 175; Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdullah b. Muhammed İbnü't-Tilimsânî, *Şerhu Lume'i'l-edille fi kavâidi akâidi Ehli's-Sünne*, thk. Nizâr Hammâdî (Kuveyt: Dâri'z-Ziyâ, 1439/2018), 387; Teftâzânî, *Şerhü'l-Makâsîd*, 5/266; Taşköprizâde Ebû'l-Hayr İsamüddîn Ahmed Efendi, "el-Meâlim fi ilmi'l-ke'lâm", Ahmet Surûrî, *Taşköprizâde'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 415; Muhammed b. Ahmed el-Antakî, *Şerhu bed'i'l-emâlî* (Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 98/2), 66b-67a.

tür bir işe kalkışmadığına göre bir hak kaybının olduğunu düşünmediğinin anlaşıldığını söylemiş olur.⁵⁹

Mâtürîdî, bu açıklamasına; Hz. Ali'nin o dönemde destekçisinin bulunmadığı, çekişme ve mücadeleye girdiği zamanda ise böylesi bir yardım aldığı şeklindeki itirazı da reddeder. Onun, hakkı olduğu yerde bunu talep etmemesine ihtimal vermez. Bedenen güçsüz olan Hz. Ebû Bekir'in, tek başına riddet ehli ile savaşa azmettiğini, insanların da kararlılığını görüp ona uyduklarını, ilk aşamada destekçisi olmadığından hakkı talepten vazgeçmediğini belirtir. Bu noktada söz konusu durumu Hz. Ali'ye uyarlayan Mâtürîdî, onun o sertliği, kuvveti ve savaş konusundaki üstün bilgisine rağmen destekçisi olmadığından hakkını arayamadığı yönündeki iddianın gerçeği yansıtmayacağını söyler.⁶⁰

İmam Mâtürîdî, Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayan, sonrasında çıkan savaşla daha da tırmanan fitne ortamına dönük de bazı görüşler serdedir. Bunlardan birinde “*Sonra da kıyamet gününde rabbinizin huzurunda davalasacaksınız*”⁶¹ âyetinin tefsirinde, hulefâ-yi râşidîn devrindeki fitneleri kuşatır, özellikle Hz. Osman'ın şehadetini kapsar şekilde bazı izahlarda bulunur. Bu olayları daha çok nakli çerçevede tefsir eder. Söz konusu âyet indiğinde Abdullah b. Ömer'in; onun nasıl tefsir edileceğini bilmedikleri, kendi aralarında “kim davalasacak” şeklinde ifadeler kullandıkları, ashop içerisinde fitneler baş gösterip kılıçla karşı karşıya gelince âyetin kendileri hakkında indiğini kavradıkları yönündeki anlatısını paylaşır.⁶²

İlgili âyetin içerdiği davalaşmayı daha çok ashop arasındaki mücadeleler üzerinden ele alan İmam Mâtürîdî, bu meyanda alıntılar yapmayı sürdürür. Bu kez Zübeyr b. Avvâm'dan bir nakilde bulunur. Buna göre ilgili âyet inip de Hz. Peygamber'e dünyada kendi aralarında gerçekleşen işlerden sonra ilgili husumetin tekrar nüksedip etmeyeceğini soran Hz. Zübeyr “evet” cevabı alınca, bu durumda işlerinin zor olacağı yönünde karşılık verir.⁶³

Mâtürîdî burada son bir rivayet daha paylaşır. Bu kez bir isim zikretmeden ancak kimi sahâbîler ifadesiyle kayıtlayarak onların, söz konusu âyet inince “bizler kardeş iken nasıl hasımlaşırız” şeklinde kelâm ettiklerini, ancak Hz. Osman haksız yere düşmanca öldürülünce, âyetin onlar için onlar hakkında geldiğini bildikleri yönünde konuştuklarını söyler.⁶⁴

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/545. Mâtürîdî'nin bu vurgusunu Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) de yapar. Böylesi bir hilâfet iddiası olan Hz. Ali'nin, ilgili durumda, daha sonra girişeceği Sıffin Savaşı'nda olduğu gibi, Hz. Ebû Bekir'le harbe tutuşması gerektiğini ifade eder. Bunun gerçekleşmemesini onun ilk halifeyi meşru gördüğüne delil sayar. Haklıyken savaşmamışsa bu durumun zulme rıza olması itibarıyla onun zalimliğini gerektireceğini, zalimin ise zaten hilâfete layık olamayacağını ilave eder. Bk. Fahreddîn er-Râzî, *el-Mesâilü'l-hamsûn*, 72.

⁶⁰ Müellif bu noktada Şa'nın imamet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğu yönünde bir hadisten yaptığı istidlale de cevap verir. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/545-546. Fahreddîn er-Râzî ise bu hususu Hz. Ali'nin soyu olan Hâşimoğulları karşısında, böylesi güçlü bir sülaleye dayanmayan Hz. Ebû Bekir'in bir mukavemet gösteremeyeceği üzerinden açıklar. Bk. Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-ukûl fi dirâyeti'l-usûl*, thk. Saîd Abdüllatif Fûde (Beirut: Dâri'z-Zehâir, 1436/2015), 4/559.

⁶¹ ez-Zümer 39/31.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/680.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/680.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/680. Ebû'l-Berekât en-Nesefî de aynı âyetin tefsirinde mezkûr son paylaşımına gönderme yapar. Bk. Ebû'l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1026.

Mâtürîdî, buradaki davalışmanın ne anlama gelebileceğine dönük iki ihtimale atıf ile onları aktarıp bunların ikincisini daha çok inanmayanlar bağlamında, ilkini muhtemelen sahâbîleri de işin içerisine katarak daha genel bir çerçevede zikrederken de önemli bir detay paylaşır. Burada insanların birbirlerine geçen hakları ve borçlarında yine dinî yahut dünyevî işlerinde davalışacaklarına işaret eder. Onun bu noktada diğer ihtimale yer vermesinden de anlaşılacağı üzere ilk seçeneği, kesin bir durum şeklinde aktarmaz.⁶⁵ Açıkçası Mâtürîdî'nin bu durumu ashabin kendi aralarındaki fiili mücadelelerine dönük rivayetleri paylaştığı yerde zikretmesi, onların bu savaşlardan ötürü birbirlerine geçen haklarını kastettiğini hatıra getirir.

Mâtürîdî, kelâm kitaplarında sıklıkla kendisine yer bulan Cemel ve Sıffîn Savaşlarına katılan ashabin hükmüne dönük de açıklama getirir. Yine bazı rivayetlere yer verir. Bunlardan birini Cafer b. Muhammed'in, babasından aktardığı ifadeler üzerinden zikreder. Buna göre Hz. Ali, Cemel Günü muhataplarının kâfir olduğunu söyleyen bir kişiyi işittiğinde, ona böyle dememesini tembihler. Devamında "Onlar sadece bize isyan ettiler. Bizim de onlara isyankâr olduğumuzu zannettiler ve bunun üzerine biz de onlarla savaştık" ifadelerini kullanır.⁶⁶

Mâtürîdî'nin bu paylaşımı zikretmesinden hareket edildiğinde bizzat orada Hz. Ali'nin dilinden dökülen, muhataplarının kâfir değil sadece bâgî/âsi olduğunu bildiren ifadeler, bizzat onun da kanaati olsa gerektir. Yani Mâtürîdî'ye göre de savaşta onun karşısına geçen ashaba en fazla âsi denilebilir. Bu durumda Mâtürîdî, hususi şekilde takyit etmese de karşısına çıkan ashapla yaptığı savaşlarda Hz. Ali'yi haklı taraf görüyor olmalıdır. Bu düşünce aynı zamanda Ehl-i sünnetin de genel eğilimini temsil etmektedir.

Öte yandan Mâtürîdî, kelâm kitaplarında Cemel ve Sıffîn Savaşlarına göre çok daha az kendisine yer bulan Nehrevan Savaşı'nda Hz. Ali'nin karşısında saf tutan Hâricîlerin hükmü hakkında da bir paylaşım yapar. Bu savaş, ashap arasındaki mücadeleler meyanında değilse de orada Hâricîlere verilmeyen hükmün ashaba hiç verilemeyeceği bağlamında asıl konuyla bağlantı içerir. Mâtürîdî, burada da yine halifenin ifadelerini esas aldığı gösteren bir tavır sergiler. Buna göre Hâricîlerin müşrik mi oldukları sorusuna muhatap olan Hz. Ali, onların şirkten kaçtıkları; münafık mı oldukları sualine ise, münafıkların Allah'ı az andıkları şeklinde karşılık verir. Bunun üzerine onların kim olduklarına dönük üçüncü soruya ise "onlar bize isyan edip bizimle savaşa kalkışmış, bizim de kendileriyle savaşa tutuşmuş olduğumuz kimselerdir" şeklinde mukabele eder. Böylece Mâtürîdî de, bu rivayet üzerinden onların âsi olduklarını ima edip, kâfir yahut müşrik şeklinde

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/680-681. Ebü'l-Hasen el-Eş'arî de (öl. 324/935-36) kuvvetle muhtemel daha çok ashabin kendi aralarındaki mücadelelerini düşünerek onların dünyada yapılan işlere bağlı olarak birbirlerine geçen haklarının baki olduğunu söyler. Buna Hz. Yakûb'un oğullarının kendi aralarındaki işleri neticesinde oluşan haklarını misal vererek, benzer durumun ashap arasında da tasavvur edilebileceğini ihsas eder. Bk. Eş'arî, *Risâle ilâ ehli's-Segîr*, 306.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/331. Öte yandan İmam, kelâm eserinde bir vesileyle Hz. Ali'nin hilafete getirilişinde seçkin ashabin ittifakı olduğuna atıf yaparak bir yönüyle onun hilafetinin meşruiyetinde sıkıntı olmadığını, Cemel ve Sıffîn Savaşlarının onun hilafetine değil, bu vazifede iken aldığı kimi kararlarına karşı olduğunu söylemiş olur. Bk. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 482.

anımlarını benimsemediğini ihsas etmiş olur. Buna bağlı olarak belki daha önemli kısmıyla ilgili savaşlardan ötürü ashabin hiçbir şekilde söz konusu iki nitelikle anılmayacağını teyit etmiş olur.⁶⁷

Mâtürîdî başka bir yerde ise bu kez Hz. Ali'nin, Hâricîlerle savaşını haklı gören bir dil geliştirir. İnsanların meşru bir imamı olup da birileri haksız şekilde ona karşı çıktığında bu kişilerle savaşın vacip olduğunu söyler. Bunu bâgîlere ve Hâricîlere karşı savaşan Hz. Ali ve onunla aynı safta yer alan ashaba ittiba olarak değerlendirir. Buradaki bâgînin içerisine, Hâricîleri kattığı kesinse de Cemel ve Sıffin Savaşlarında Hz. Ali'nin karşısına geçen ashabi dâhil edip etmediği belirsizdir.⁶⁸ Ancak *Kitâbü't-Tevhîd*'de Hz. Muhammed'in "seni âsi/bâgî bir grup öldürecek" dediği Ammâr'ın Sıffin Savaşı'nda Hz. Ali'nin saflarındayken, karşıdaki ordu tarafından öldürülmesini haberî bir mucize olarak sunmasına bakılacak olursa bu ifadeyi Hz. Muâviye ordusu için de kullandığını varsaymak mümkündür.⁶⁹

İmam Mâtürîdî başka bir yerde bir vesileyle Bâtînîlerin, Hz. Peygamber'in hem kâfir hem de münafıklarla savaşmakla emrolunmuş iken onun kâfirlerle uğraşmaktan münafıklara vakit bulamadığı, bunlarla savaşmayı Hz. Ali'nin üstlendiği görüşünün muhtemel manasını öngörür şekilde itirazda bulunurken, aslında yine aynı konuya bakışını gösterir. Burada münafıklarla savaşı (Yemâme), Hz. Ali'nin değil Hz. Ebû Bekir'in yaptığını ifade eder. Buna dair kanıtlar zikreder. Muhtemelen Hakem Olayını kast ile münafıkların kimseyi Allah'ın hükmüne davet etmeyeceğini belirtip Hz. Ali'nin savaştıklarının münafık olmadığını söyler. Bu yorumuyla yine Hz. Ali ile harbe tutuşanların, özellikle de onların sahâbî olanlarının kâfir veya münafık olarak nitelenemeyeceğini ima etmiş olur.⁷⁰

Mâtürîdî, "Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla"⁷¹ âyetinin mantukundan hareketle Ehl-i sünnet dışı kimi fırkaların ashaba dönük tekfir anlayışını reddeden bir dil geliştirirken de bunun içerisine söz konusu savaşlar üzerinden tekfire başvuran yaklaşımlara atıf yapar. Şîa'nın Hz. Ebû Bekir'i hilâfet makamına

⁶⁷ Mâtürîdî, Hz. Ali'nin hem Cemel ve Sıffin hem de Nehrevan Savaşı hakkında bunları paylaştıktan sonra ilk iki harpte karşısına çıkanları kast edip etmediği belli olmaksızın, ancak mutlak şekilde Hâricîleri buraya dâhil eder bir şekilde, onun muhataplarıyla kılıçla mücadele ettiğinde yanında Bedir ehli de olmak üzere büyük sahâbîlerin bulunduğunu söyler. Onlarla kılıçla savaşmakta haklı olduğunu, bundan âsi gruplarla bu şekilde harp etmede bir beis olmadığını anlaşıldığını belirtir. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/331. Öte yandan Mâtürîdî, bir başka yerde, kelâmcıların Hz. Ali'nin Hâricîler ile mücadelesinin maksut olduğunu söylediği "Ben Kur'an'ın inişi için nasıl savaştysam, aranızda Kur'an'ın tevili için savaşacak olan da vardır" (Ebû'l-Hasan Nureddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*, thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî-Mirhaf Hüseyin Esed (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1436/2015), 18/312) hadisine nispeten farklı bağlamda atıf yapsa da yine bir yönüyle mezkûr halifenin haklılığına işâr eder. Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/181.

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 3/499.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 278-279. Müellif başka bir vesileyle Ammâr'ın Hz. Muâviye ordusu tarafından öldürüldüğünü açıkça zikreder. Bk. *Kitâbü't-Tevhîd*, 409.

Öte yandan burada ilgili iki savaşta Hz. Ali'nin karşısında yer alanlara âsi/bâgî diyen Abdülkâhir el-Bağdâdî (öl. 429/1037-38), Ebû Şekûr es-Sâlimî, Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî (öl. 493/1100) ve Teftâzânî gibi kelâmcıların en güçlü dayanaklarından birini de mezkûr hadis teşkil eder. Bk. Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırkati'n-nâciye minhum*, thk. Muhammed Osman el-Huşî (Kâhire: Mektebetü İbn Sina, ts), 290-291; Sâlimî, *Temhîd*, 182-183; Ebû'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed el-Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Hans Peter Linss (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/2003), 203; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, 5/308.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/94.

⁷¹ el-Haşr 59/10.

getirdiği için ashâbı; Hâricîlerin Hz. Muâviye ve ordusuyla harp ettiğinden ötürü Hz. Ali'yi kâfir saydıklarını söyler. Murtezile'nin ise, o savaşlarda haktan ayrılan sahâbeyi kâfir addettiğini kaydeder. Âyetteki geçmişe dönük istiğfar talebinin, ashâbın iman üzere olduğunu gösterdiğini vurgular. Böylece dolaylı şekilde yine ilgili savaşların kimseyi kâfir yapmadığını, önceki ve sonrakilerin din kardeşliğinde birleştiklerini ifade etmiş olur.⁷² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*'de aksini nefiy için değilse de ictihadına bağlı olarak savaşan müminlerin imandan çıkmayacağı şeklindeki ifadeleriyle de yine müctehidlikleri üzerinden ilgili savaşlarda ashâbın tekfir edilemeyeceğine imada bulunmuş olur.⁷³

Mâtürîdî yine bu noktada kelâmcıların Cemel ve Sıffin Savaşları özelinde çokça vurgu yaptıkları sahâbenin müctehidliği ve bir grubunun ictihadında hata, diğerinin ise isabet ettiği hususunda özel bir işârda da bulunur. Kuvvetle muhtemel ashâbı kast ederek hiç değilse onları da işin içerisine katarak eğer öncekiler o hataya ictihadlarına bağlı şekilde düştülse, onlara istiğfar edilmesini emretmesi hasebiyle ilgili âyetin; her müctehidin ictihadında isabet kaydetmediği anlamı içerdiğini söyler.⁷⁴

Böylece Mâtürîdî daha çok Eş'arîlere izafe edilen her müctehidin ictihadında isabet ettiği şeklindeki görüşe karşı çıkmış olur. Nitekim Mâtürîdiyye mezhebinin sistemleştiricisi olarak kabul edilen Ebü'l-Muîn en-Neseî de ilgili savaşlarında Hz. Ali'nin haklı olduğunu zikrettikten, burada onun karşısında yer alan sahâbîlerin, "ictihadında isabetli" şeklinde tavsif edilmeyeceğini söyledikten sonra bu görüşü kimi Eş'ari ulemânın savunduğunu dile getirir. İctihadında hakka ulaşan tarafın sadece (yanındaki ashâpla birlikte) Hz. Ali olduğunu ekler.⁷⁵

Mâtürîdî, konuyla ilgili getirdiği bütün bu yorumlarıyla, Cemel ve Sıffin Savaşlarına katılan ashâbın hükmünü Ehl-i sünnetin telakkisi doğrultusunda açıklamış olur. Buna göre haklı olan taraf Hz. Ali'dir. Ancak onun bu haklılığı, karşısındaki ashâbın hatalı yahut haksız, hatta bâğî olmasına bir imkân tanır da onları asla kâfir veya münafık yapmaz. Ulaşılabildiği kadarıyla Mâtürîdî, burada, kelâm kitaplarında geçen, o iki savaşta Hz. Ali'nin karşı safında yer alan ashâba fasık denilmeyeceği, buna karşın sahâbe konumunda olmayanlara ise bu ismin verileceği, bu ayrımı sağlayan unsurun ise ilkinin ictihad makamına sahipken, diğerlerinin bu kimliği taşımaması gibi bir malumata⁷⁶ yer vermez. Onun günümüze ulaşmayan eserlerinin bir kısmının Şî'a'ya ret mahiyetinde olduğu hesaba katıldığında bu hususta fikrini açıklamış olması kuvvetle muhtemeldir. Burada onun *Makâlât* adlı eserinde imamet konusunu işlediği hesaba katıldığında⁷⁷ bu ihtimal daha da yüksek seviyelere çıkmaktadır. Ancak yine de kesin bir yargıda bulunmak zor gözükmektedir.

⁷² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/591.

⁷³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 455.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/591.

⁷⁵ Ebü'l-Muîn en-Neseî, *Tebsiratü'l-edille*, 2/501.

⁷⁶ Ebû Mansûr Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usulü'd-dîn* (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928), 290; Ebû's-Senâ Şemseddîn Mahmûd b. Abdurrahmân el-İsfahânî, *Tesdîdü'l-kavâid fî şerhi Tecrîdî'l-akâid*, tsh. Halid b. Hammad el-Advani (Kuveyt: Dârü'z-Ziya, 1433/2012), 2/1163-1164; Ebü'l-Hasen Seyfeddîn el-Âmidî, *Ebkâru'l-efkâr fî usulü'd-dîn*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 3/582.

⁷⁷ Nuri Tuğlu, *Mâtürîdîlik ve Hadîs* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2019), 425.

5. Ashabı Konumlarına Uygun Değerlendirme

Ashaba bakışını daha çok tefsir çerçevesinde aktarmış olan Mâtürîdî, klasik bir kelâm eserinden farklı olarak sahâbeyle ilgili bazı detaylara değinme durumunda kalmıştır. Bir kelâmcı, ashap tasavvurunu, bir kısım kalıp ifadelerle zikredip konuyu bitirebilirken, müfessir, ilgili âyetlerin zihinlerde oluşturabileceği istifhamları gidermek durumunda olduğu için bazı ayrıntılara da değinmek zorundadır. Bu yüzden Mâtürîdî, bir kelâm eserinde pek de görülemeyecek biçimde ashabı kimi durumlardan tebrie etmeye çalışmıştır. Yine bazı âyetlerde ise uyarı yahut kınama ifadelerinin, öncü sahâbîlere dönük olmadığını vurgulama ihtiyacı hissetmiştir. Böylece ne bütün sahâbîleri her türlü eksiklikten uzaklaştırmış ne de onlar hakkında düşünülmemeyecek işlerin onlara izafesi karşısında sessizliğe bürünmüştür.

Açıkçası Mâtürîdî'nin sahâbî tanımı tam olarak bilinemediği için onun konuyla ilgili kimi ifadelerinin neye yorulması gerektiği bazen açıkta kalsa da, bazı âyetlerin muhatabının bu kimliğe sahip, ancak tanınmayan bir kısım kişiler olabileceği izlenimi doğmaktadır. O, bu yerlerden birinde, “*Onlar bir kazanç veya bir eğlence gördüklerinde, seni ayakta bırakarak oraya yöneldiler. De ki: “Allah katında olan, eğlenceden de kazançtan da hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en iyisidir”*”⁷⁸ âyetinin tefsirinde ashap aleyhine akla gelebilecek soruya başka bir soru ekleyip onlara cevap verirken sahâbe ayırımına gider. Ashabın o yüksek itibarlarına ve Hz. Muhammed’e dönük tazim hislerine karşın nasıl olup da Hz. Peygamber hutbe okurken eğlenme/oyun ve ticarete gidebildikleri, yine bir âmâ mescide girip de kuyuya düştüğünde ona nasıl olup da gülebildikleri sorusunu cevaplandırırken önce bunları yapan insanların İslâm’a yeni girdiklerini ve görece sıradan kimseler olduklarını belirtir.⁷⁹

Mâtürîdî, bu kişilerin ilgili durumlarına bağlı olarak hatip ve hutbeye karşı nasıl bir tavır sergileyeceklerini bilmediklerini söyler. Onlar aceleyle çıkmazlarsa ticaretin sağlayacağı menfaati kaçıracaklarını düşünerek böyle işin gereğine uymayan şekilde hareket ettiklerini belirtir. Onların ashabın önde gelenleri olmadığı gibi hutbe esnasında gösterilmesi gereken hususları bilmelerini sağlayacak öncü ashapla dostluk da kurmadıklarını söyler. Bu yüzden onlardan böylesi bir hatanın ortaya çıktığını, onlar gibi olan kimselerden de bu tür bir yanlışın zuhur edebileceğini kaydeder. Sahâbenin ileri gelenleri ve ilim ehlinde olanlarının ise böyle bir işe kalkışmadıklarını, oradan çıkıp gitmediklerini zikreder. Gülme işini de aynı çerçevede izah edip, yine onlar arasında bir ayırma gider.⁸⁰ Kimi araştırmacıların Hanefî-Mâtürîdî gelenekte Hz. Peygamber’i, sadece anlık görmeyle sahâbîlik vasfının kazanılmayacağı düşüncesine daha fazla yönelim olduğu⁸¹ şeklindeki ifadeleri esas alınır, ilgili uyarının muhatabının sahâbe olmadığı gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Ancak bu hususta kesin konuşmak zor gözükmektedir.

⁷⁸ el-Cum’a 62/11.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 10/15-16.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te’vilât*, 10/16. Mâtürîdî'nin başka yerlerde de ashabın hepsinin aynı şekilde değerlendirilemeyeceği anlamına gelen bazı ifadeler kullandığı görülür. Bu meyanda bazen sahâbenin seçkinleri (nücebâ) ifadesini kullanır. Bunlar arasında örnek verdiği simalar arasında Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali ve Abdullah b. Mes’ûd gibi zatlar vardır. Bk. Mâtürîdî, *Te’vilât*, 3/516. Başka bir yerde bu ifadeyi Hz. Ömer, Hz. Ali, Huzeyfe ve İbn Abbas için kullanır. Bk. Mâtürîdî, *Te’vilât*, 5/399-400. Bazen onun yerine sahâbenin uluları (ecille) ifadesini zikreder. Bk. Mâtürîdî, *Te’vilât*, 3/61.

⁸¹ Tuğlu, “İmam Mâtürîdî’de Sahabe Anlayışı”, 411.

Kādî Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) mezkûr âyetin tefsirinde hutbe esnasında kervanın gelmesiyle on iki kişi haricinde geriye kalanların dışarı çıktığı yönünde aktardığı rivayete⁸² açıklama getiren İsmâil Konevî (öl. 1195/1780) başta aşere-i mübeşşere olmak üzere bir kısım isimler saydıktan sonra onların hutbeyi terk etmediğini ifadeyle Mâtürîdî'nin vurguladığı seçkin ashabın o ortamda kalmayı sürdürdükleri ifadesini desteklemiş olur.⁸³ Yine Beyzâvî'ye haşiye yazan Muhyiddîn Şeyhzâde (öl. 950/1543) de ortamdan ayrılanların, hutbe dinlemeyi terkin bir sıkıntısı olmadığını zannettiklerini vurgulayan bir rivayete yer verir. Böylece o da Mâtürîdî'nin bu kişilerin hutbe adabını tam anlamıyla bilmedikleri yönündeki açıklamasını teyit etmiş olur.⁸⁴

Mâtürîdî bir başka yerde ise bu kez genel planda ashabın beşeri özelliklerine vurgu yapan bir yorum getirir. Sahâbenin yenilgiyle sonuçlanan sıkıntılarının çoğu kez kaynağının; kalplerinin, beşeri hüviyetlerine bağlı olarak fitratlara yerleştirilen işlere yönelmesi olduğunu söyler. Bunları da dünya sevgisi, çoklukla övünme ve benzeri işlerle örneklendirir. Böylece ashabın beşeri kimliklerine bağlı olarak kalplerini, bütün kötü hasletlerden arındıramadıklarını belirtmiş olur. Burada her sahâbînin durumunun nispeten farklı olacağını izaha ise gerek duymaz.⁸⁵ Mâtürîdî bir başka yerde yine aynı bağlamda Abdullah b. Mes'ûd'un "*..İçinizden dünyayı isteyenler de vardı..*"⁸⁶ âyeti olmasa Resûlullah'ın ashabından dünyayı isteyen bir kişi bulunacağını bilemezdik muhtevastaki ifadesini paylaşarak da aslında yine onların beşeri kimliklerinden tümüyle uzak düşünüleceğini ihsas etmiş olur.⁸⁷

Bütün bu yorumlarıyla Mâtürîdî, açıkçası kelâm kitaplarında nispeten geri planda kalan ashabın beşeri kimliğine atfı daha yoğun şekilde yapmış olur. Aslında kelâmcılar ilgili açıklamalarını, ashabı sıradan bir müminin bile altına çeker mahiyetteki algılara cevap olarak ortaya koydukları için onların tavrını da anlayışla karşılamak gerekmektedir. Buna karşın her ne kadar kelâmcı hüviyetini yansıtırsa da sonuçta bir müfessir kimliğiyle açıklamada bulunan Mâtürîdî ise bazı âyetlerin izahında doğal olarak onların beşeri niteliklerine atıf yapmak durumunda kalmıştır. Ancak aşağıda örnekleri yer alacağı üzere alternatif olduğunda mümkün merteye vakarlarına yakışmayacak tavırlardan onları uzaklaştırmaya da özen göstermiştir.

Sözü edilen bu son duruma bağlı olarak Mâtürîdî, kimi uyarıcı mahiyetteki âyetlerin tefsirinde onların iniş sebebi olarak ashabın gösterilmesine karşı çıkararak sahâbeyi tebrie eder. Bunlardan birinde Allah ve resulünün önüne geçilmemesi, yine seslerin Hz. Peygamber'in sesini bastırarak şekilde yükseltilmemesi meyanındaki âyetin⁸⁸ tefsirinde ilgili uyarıların muhataplarının onunla arkadaşlık eden, onun emir ve nehyine uyan sahâbe olduğu görüşüne karşı çıkar. Bunu da ashabın seslerini yükseltme veya bağırma yahut emir ve nehiy konusunda Resûlullah'ın önüne geçme gibi

⁸² Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*, haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 5/212.

⁸³ İsmail b. Muhammed el-Konevî, *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmî'l-Beyzâvî*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Amr (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 19/92.

⁸⁴ Muhyiddîn Mehmed Kocavî Şeyhzâde, *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde ala Tefsiri'l-Kādî el-Beyzâvî*, tsh. Muhammed Abdülkâdir Şâhin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012), 8/218.

⁸⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/473.

⁸⁶ Âl-i İmrân 3/152.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/506, 9/317.

⁸⁸ el-Hucurât 49/1-2.

bir tavır sergilemelerinin mümkün olmaması ile açıklar. Sahâbîlerin ancak yanılma veya gaflet yahut ondan alınan izinle gerçekleşen konuşma ya da tartışma esnasında seslerinin yükselebileceğini söyler. Onların kalplerinde Hz. Peygamber'in kadrinin yüceliğine dönük duygularının, böyle emir yahut sözde öne geçmelerini veya seslerini yükseltmelerini engelleyeceğini belirtir. Buna bağlı olarak ilgili âyetin muhatabının müşrikler yahut münafıklar olduğunu savunur.⁸⁹

Mâtürîdî burada kanaatini çok açık şekilde belirlese de eğer muhatap illaki müminler yani sahâbîler kabul edilecekse bunun iki şekilde anlaşılabilirliğini söyler. İlkinin ilgili hitabın, imtihanın ilk dönemlerine ait olması, o davranışları yapmasa da sahâbenin bir emir ve yasağa muhatap kılınması şeklinde aktarır. Bunu, şirkten masum olan peygamberlere şirke düşmeme yönünde yapılan uyarılara benzetir. İkincisini ilgili ifade ashâbı muhatap olsa da bunun Hz. Peygamber'in meclisine katılan münafık ve diğer kâfirlere öğüt verme amacına yorulacağı şeklinde aktarır.⁹⁰ Böylece Mâtürîdî her üç seçenekte de ashâbı Hz. Peygamber'e saygısızlık yapan sonra da buna karşı uyarılan kişiler konumuna düşmekten uzak tutar. Burada zikredilen ikinci ihtimale yakın bir ifadeyi Ebussuûd Efendi de başka bir zata nispet ederek paylaşır.⁹¹

Mâtürîdî, ashâbı sadece bu şekilde ilgili sıkıntıdan uzaklaştırmakla kalmaz bir sonraki âyetin mantuku üzerinden Hz. Peygamber'e inanan, onun Allah'ın resulü olduğuna iman eden sahâbenin ses yükseltme, bağırma, ona uzaktan ismiyle hitap etme gibi davranışlara girmeyip sadece saygı göstereceklerini belirtir. Onun önünde konuşmaya bile cesaret edemeyen ashâbın bahsi geçen şekilde davranışlar sergilemeyeceğini teyit eder. Bunu da ashâbın dünya-ahirette kurtuluş, şeref ve izzetin yolunun Hz. Peygamber'e saygıdan geçtiğini bilmeleri ile açıklar.⁹²

İmam Mâtürîdî'nin bu hususta aldığı tavır; Hz. Peygamber'e gösterdikleri tazim, ona duydukları sevgi ile maruf olan ashâbı aksi bir yere konumlandırarak durumu onlardan uzaklaştırmaya matuftur. Onun bu yaklaşımı, kelâmcıların ashop hakkındaki işleri iyiye yorma, bu hususta suizana düşmekten kaçınma şeklinde sıklıkla vurguladıkları anlayış ile de örtüşmektedir. İşte Mâtürîdî, burada getirdiği yorumlarla söz konusu genel prensibin her iki şikkini de içeren bir örneğini sunmakta, böylece yanılma dahi tehlikeli bir durumun (suizan) içerisine düşmekten kendisini korumaktadır.

Mâtürîdî, yine bir diğer âyette anne babasına öf diyen kişi⁹³ olarak, Abdurrahmân b. Ebû Bekir isminin ortaya atılmasına karşı çıkarken de bunu sahâbeye tazim anlayışı üzerine bina eder. Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdurrahman'a yapılan yakıştırmının doğru olmadığını, zira onun sahâbenin önde gelenlerinden olduğunu söyler. Bu iddiayı başka bir mana üzerinden daha reddederse de konu açısından önemli olanı onun sahâbeye dönük bu tebcil anlayışını sergilemesi olur.⁹⁴

⁸⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/323-324.

⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/324.

⁹¹ Ebussuûd Efendi, *Tefsîru Ebi's-Suûd*, 9/117.

⁹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/325.

⁹³ el-Ahkâf 46/17.

⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 9/248-249. Meşhur müfessir Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (öl. 774/1373) de ilgili âyetin adı anılan zat hakkında indiğini söyleyenlerin görüşünün zayıf olduğunu savunur. Onun bu âyetin inişinden sonra İslâm'a girmesini, güzel bir Müslümanlığının olmasını ve zamanın seçkinleri arasında bulunmasını bu hükmünün delili

Mâtürîdî, burada her ne kadar daha çok bir sahâbî özelinde onun böyle bir şey yapmış olamayacağı şeklinde bir ifade kullansa da belli ki o, bunu sahâbenin ileri gelenleri olarak gördüğü herkes için düşünülmektedir. Hz. Ebû Bekir'in oğluna böyle bir nitelemede bulunan bir zatın, ondan daha önde olan sahâbîler için böylesi bir yakıştırmaya hayli hayli karşı çıkacağı açıktır. Nitekim o ashâbı tebrie etme düşüncesini yeri geldiğinde çok daha kapsamlı ifadelerle de ortaya koymaktadır. Örneğin bir vesileyle ashâbın, karşılığında had cezası bulunan günah işlemekten masum olduğunu zikrederken, bunu genel mahiyette kaydetmektedir. Bu da onun sahâbeye hangi gözle baktığını göstermesi açısından kayda değerdir.⁹⁵

Mâtürîdî yine "Eğer Allah'a karşı gelmekten sakınıyorsanız sözü yumuşak bir eda ile söylemeyin ki kalbinde hastalık olan kimse ümide kapılsın"⁹⁶ âyetinin tefsirinde kalbinde hastalık olan ile asla sahâbenin kastedilmediğini açıklarken de bunun başka bir örneğini sunar. Ashâbın peygamber eşlerinden biriyle nikâh umudu içerisinde olamayacağını, buna dönük bir rağbetlerinin bulunamayacağını savunur. Ashâbın, kendi eşlerine dönük teveccühü olduğunu bilseler Hz. Peygamber'in onlarla evlenmesi için eşlerini boşayacak bir teslimiyete sahip iken, Resûlullah'ın eşlerine rağbetlerinin mümkün olmadığını kaydeder. Değil onlarla yanlış ilişki şeklinde, nikâh yoluyla dahi bir meyillerinin bulunamayacağını vurgular. Böylesi kişilerin ancak münafıklar olabileceğini ilave eder.⁹⁷

Mâtürîdî yine, "... Allah'ın Resûlü'nden sonra hanımlarını nikâhlamanız ebediyen söz konusu olamaz."⁹⁸ âyetinin tefsirinde de benzer bir dil geliştirir. Hicâb âyeti indiğinde bir zatın, artık amca, halı, dayı ve teyzekızlarının yanına girilmesine yasak mı geldiği, eğer nebi ölürse, eşlerinden falanca ile evleneceğini söylemesi üzerine mezkûr ilâhî kelâmın indiğine dönük bir paylaşımaya yer veren Mâtürîdî, bu ifadelerin çirkin olduğunu söyler. Ardından hiçbir sahâbînin böyle bir kelâm etmesinin mümkün olmadığını, imanı pak, İslâm'ı temiz bir kişinin zihnine böyle bir şey gelmeyeceğini, bunun ancak münafık için düşünülebileceğini belirtir.⁹⁹

Kimi kaynaklarda buradakine benzer şekilde isimsiz şekilde zikredilen¹⁰⁰ kimisinde ise bir kişiye nispet edilerek aktarılan¹⁰¹ ilgili ifadeyi çirkin gören İmam, muhtemelen sened değil bir metin süzgecinden geçirerek, onun bir sahâbîye izafe edilemeyeceğini savunur. İşin teknik kısmı ve o sözün sonuç itibarıyla bir sahâbîye ait olup olmadığı bir tarafa burada onun ashâbı konumlandığı yer dikkat çeker.

yapar. Böylece benzer gerekçelerle o da İmam ile aynı kanaati izhar etmiş olur. Bk. Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Sami b. Muhammed es-Selâme (Riyad: Daru Taybe, 1418/1997), 7/283.

⁹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 10/94.

⁹⁶ el-Ahzâb 33/32.

⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/380.

⁹⁸ el-Ahzâb 33/53.

⁹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 8/407.

¹⁰⁰ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kâhire: ed-Darü'l-Misriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, ts.), 2/349; Siraceddin Ömer b. Ali İbnü'l-Mülakkın, *et-Tavzih li-şerhi'l-Camii's-Sahih* (Doha: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1429/2008), 23/137.

¹⁰¹ Ebû'l-Kâsım Halef b. Abdülmelik İbn Beşkuvâl, *Gavâmizü'l-esmâ'i'l-mübheme*, thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1407), 2/711-712.

Mâtürîdî, “Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı.”¹⁰² âyetinin sahâbîler üzerinden anlaşılmasına da karşı çıkar. Önce bunun ihtiyari/bilinçli bir kötü görme olmadığını söyler. Zira herkesin tab’an düşmanla savaşıma ve mücadeleden hoşlanmayacağını belirtir. İşte bu çerçevede ashabın düşmanla savaşıma emrine muhatap olup da bunu iradi olarak kerih görmeleri gibi bir ihtimalin düşünülmemeyeceğini söyler. Bunu cehennem ehlinin tavrı şeklinde niteleyerek ashâbı böyle bir durumdan uzak tutar. Bu noktada âyetten insanın tab’an savaş ve didişmeden hoşlanmamasının maksut olduğunu ekler.¹⁰³ Nitekim Ebussuûd Efendi de âyeti, işin içerisine sahâbeyi katmadan genel planda insan nefsinin savaştan hoşlanmaması ve kaçması şeklinde açıklayarak benzer bir tavır sergiler.¹⁰⁴

Mâtürîdî yine “Allah sizin imanınızı asla zayıf edecek değildir”¹⁰⁵ âyetini, namazlarını Beytü'l-Makdis'e doğru kılıp da bu şekilde ölmüş, Kâbe'nin kible olduğu vakte yetişememiş kimselerin namazlarının zayıf olduğu yönünde acıma içerikli yapılan yorumu reddederken de ashâbı tebciye çalışır. Bunu çok uzak, gerçeklik ihtimali olmayan yorum şeklinde niteler. Zira ona göre, Allah'ın ve resulünün emrinin konumunu bilen sahâbîlerin hatırına böyle bir ihtimal gelmez. Dolayısıyla bu türden bir soru sormazlar. Ayrıca o ölenler ilâhî emre uyan, Allah'a itaat eden, tasdik üzere can veren kimseler olup, bu durum sözde o ifadeleri zikreden kişilerce de bilinmekte iken böylesi bir şek cümlesi onlarca kullanılmış olamaz. Böylece müellif ashâbı kötü durumda bırakma ihtimali bulunan bir ifadeden yine tebrie etmiş olur.¹⁰⁶ Şeyhzâde de bu iddiayı aklen uzak bir ihtimal olarak niteledikten sonra gerekçesini benzer şekilde zikreder. Bunun sahâbenin ötesinde bir Müslümanın dahi aklına gelmeyeceğini ilave eder.¹⁰⁷

Mâtürîdî, konuyla ilgili getirdiği bütün bu yorumlarıyla, ashâbı elinden geldiği kadar savunmuş, hatta kimi yerlerde ifadesini en keskin şekle büründürerek, aksi ihtimali neredeyse imkânsız addetmiştir. Onun bu tavrı, daha önce vurgulandığı üzere, sahâbe hakkında yanlış düşülecekse bu hüsnüzan kaynaklı bir yanılma olsun anlayışının da bir tezahürüdür. Bunun, okuyucuyu da yanıltacağı gibi bir iddianın çok da önemi yoktur. Zira ilgili pek çok meselede hakikate ulaşıp da bazılarında suizan oluşacak şekilde hataya düşmektense hüsnüzandan ötürü çoğu kez yanılmak uhrevi manada daha ihtiyatlı bir yoldur. İşte İmam, tıpkı diğer kelâmcılar gibi böyle bir yol izlemiştir. Ancak bu durum, onu sahâbî kimliğine sahip hiçbir zatın hiçbir yanlış yapmayacağı gibi bir anlayışa sevk etmemiş, beşeri kimliklerinden hareketle onların da bir hata içerisine düştüklerini, düşebileceklerini kabul etmiştir. Bu durumda dahi görülebildiği kadarıyla bir isim zikretmeyerek ihtiyatlı tutumunu devam ettirmiştir.

Sonuç

Ehli sünnet kelâmının iki imamından, döneminin önde gelen ulemasından biri olan, özgün fikirleri, çarpıcı tespitleriyle dikkat çeken İmam Mâtürîdî, tefsirinde bu kimliğini açık şekilde gözler önüne sermiştir. Tefsir yapabilmeyen pek çok alanda derin bir ilmi birikimi gerektirmesi

¹⁰² el-Bakara 2/216.

¹⁰³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/113.

¹⁰⁴ Ebussuûd Efendi, *Tefsîru Ebi's-Suûd*, 1/216.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/143.

¹⁰⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1/587.

¹⁰⁷ Şeyhzâde, *Hâşiyetü Muhyiddîn*, 2/360.

hakikati ile onun ehil bir müfessir olduğu gerçeği birleştiğinde onun konumu daha açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Mâtürîdî'nin bu İslâmî ilimlerden özellikle kelâm sahasında oldukça güçlü ve zengin bir müktesabatının bulunduğu bilinmektedir. Kelâmcılığını ölümsüz eseri *Kitabü't-Tevhîd* ile kanıtlamış olan Mâtürîdî, tefsirinde de bu yönünü teyit eden önemli açıklamalar getirmiştir.

Kelâm çalışmasında bu sahanın pek çok konusuna yer veren Mâtürîdî, imâmet ve sahâbe meselesini ise özel olarak incelememiş, sadece bir kısım ihsaslarla yetinmiştir. Neyse ki tefsiri bu noktada imdada yetişmiş ve konuya dönük fikirlerini ilgili telifinde açıkça ortaya koymuştur. Bu tavrının neticesinde aynı mevzuu kelâm eserinde incelese yer vermeyeceği bazı alt konuları tefsirinde işlerken, ilk sahada ele alacağı bazı meseleleri ise bu ikinci alandaki telifinde zikretmemiştir. Bu doğrultuda konuyla ilgili kimi yönlerden daha kapsamlı, kimi açılardan ise görece sınırlı fikirler beyan etmiştir.

İmam Mâtürîdî bu manada âyetlerin tefsiri sadedinde sahâbenin konumuna yönelik güçlü tasvirler yapmışken, Hz. Osman'ın şehadeti, Cemel ve Siffîn Savaşları ile Hakem Olayı gibi konularda muhtemelen bağlam farklılığından dolayı kapsamlı fikir beyan etmemiş, hatta onların bir kısmına hiç değinememiştir. Bunun bir tercih meselesi yahut bilinçli bir tavır olmasını gündeme getirmek pekâlâ mümkündür. Burada Mâtürîdî'nin ashap arasındaki mücadelelerde sükûtu ve kalbi korumayı tavsiye eden kelâmcılar gibi hareket etmiş, mümkün mertebe o konulara girmemeyi ilkesel olarak benimsemiş olması da pekâlâ mümkündür. Onun olumsuz mana ifade eden kimi âyetlerin belli ki bazı sahâbîlere yorulmasına tepki mahiyetinde onları koruyacak tarzda kelâm etmesi de söz konusu ihtimali güçlendirmektedir.

Mâtürîdî'nin konuyla ilgili fikir beyan ettiği her yerde her daim açık bir yorum yapma imkânı elde edilememiştir. Bunun altında onun kimi, sahâbî olarak nitelediği hususunun tam olarak bilinmemesi yatmaktadır. Mâtürîdî'nin özellikle uyarıcı mahiyetteki âyetlerin muhatabının öncü yahut seçkin sahâbe olmadığı yönündeki ifadelerinden sahâbîyi Hz. Peygamber'i mümin olarak gören kişi şeklinde anladığını ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak bu durumda Mâtürîdî'nin onların hepsini bir tutmadığı gibi bir bilgiyi de mutlaka ilave etmek gerekmektedir. Yine de bu noktada kesin bir görüş ortaya koyabilmek için daha kapsamlı ve titiz bir çalışma yapmanın gerekli olduğu aşîkârdır.

Mâtürîdî'nin kimi sahâbî olarak gördüğü meçhuliyetler barındırsa da tefsirinde çizdiği sahâbe portresinin, Ehl-i sünnet kelâm eserlerinde yer alan kısımlarındaki ashap tasavvuruyla örtüştüğü kesindir. Onun Ehl-i sünnet kelâm okulunun reisi olması zaten, aksi ihtimali devre dışı bırakmaktadır. Bu doğrultuda o, âyetlerin muhtevassından da hareketle ashabin konumunu, yüksek mevkie yerleştiren tasvirler üzerinden aktarmış, bunun neticesinde özellikle sonraki nesillerin onlara uyması zorunluluğuna atıfta bulunmuştur.

Mâtürîdî, ashapla ilgili geliştirilmesi gereken zihnî, kalbî ve fiilî faaliyetler özelinde bir kelâm eserindeki kadar yoğun açıklama yapmasa da, nelerden uzak durulması gerektiğini görece sık ve net ifadelerle ortaya koymuştur. Bu doğrultuda özellikle ashabin ister hilâfet ister kendi aralarındaki savaşlar bağlamında tekfir edilme yahut münafık addedilmelerine çok güçlü şekilde karşı çıkmış, onlar hakkında Şîî yahut Hâricîlerin geliştirdikleri tutumdan uzak durulmasını salık vermiştir. Kaldı ki Mâtürîdî gibi ashaba değil tekfiri gerektirecek bir fiili Hz. Peygamber'e saygısızlık içerecek bir davranışı dahi konduramayan bir zatın böylesi bir anlayışı kabul

etmeyeceği açıktır. İmam bu yönde çeşitli vesilelerle hem ashâbı tebci eden hem de onları tekfire varıncaya kadar yöneltile suçlamalardan uzak tutmaya çalışan bir tavır sergilemiştir.

Mâtürîdî, ashap hakkında çizdiği bu tabloyla onları hak ettikleri mevkie yerleştirmiş, bunu bir hissiyat üzerinden değil onlar hakkında övgü mahiyetinde ortaya konulan âyetlere dayanarak gerçekleştirmiş, dinleri için yaptıkları fedakârlıkları da bu tasavvurunu destekleyen unsurlar haline getirmiştir. Bunun neticesinde elbette beşeri kimliklerine bağlı olarak zaman zaman yanılmaları söz konusu olsa da bunlarla kıyaslanamayacak ölçüde onları büyük bir güzellik manzumesinin sahibi güzide bir topluluk olarak tasvir etmiştir. Bu yöndeki izahlarından ayrıca İmam Mâtürîdî'nin istisnasız tüm sahâbeyi hayırla yâd ettiği ve bütün Müslümanların da onların hepsini hayırla anması gerektiği görüşünde olduğu anlaşılmalıdır. İlgili âyetlerden kendilerine uyulmasına dönük bir zorunluluk çıkardığı grup hakkında onun başka türden bir kelâm etmesi yahut başka şekilde bir tasavvur oluşturması da zaten mümkün değildir.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Arif Efendi. *Menâhicü'l-Usûli'd-Diniyye ilâ mevâkifi'l-makâsidi'l-ayniyye*. Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 006437-I, 1a-99b.
- Ak, Ahmet. *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2019.
- Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfeddîn. *Ebkâru'l-efkâr fi usûli'd-dîn*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Antâkî, Muhammed b. Ahmed. *Şerhu bed'i'l-emâlî*. Manisa: İl Halk Kütüphanesi, Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, 45 Ak Ze 98/2, 33b-100a.
- Bâbertî, Ebû Abdullah Ekmelüddin Muhammed b. Muhammed. *Şerhü'l-Akîdeti't-Tahâvî*. thk. Abdüsselâm b. Abdülhâdî Şennâr. [Beyrut]: Dârü'l-Beyrûtî, 1430/2009.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir. *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-fırakati'n-nâciye minhum*. thk. Muhammed Osman el-Huşî. Kâhire: Mektebetü İbn Sina, ts.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir. *Usulü'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928.
- Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib. *el-İnsâf fi mâ yecibu itikâdühû ve lâ yecüzü'l-cehlu bih*. thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kâhire: Mektebetü'l-Ezher li't-Türâs, 1421/2000.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin. *el-İtikâd alâ mezhebi's-Selef Ehli's-sünne ve'l-cemâa*. thk. Ebü'l-Fazl Abdullah Muhammed Siddîk el-Gumârî. y.y: Dârü'l-Ahdi'l-Cedîd li't-Tıbâa, 1379/1959.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. haz. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. 5 Cilt. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer. *Tavâli'u'l-envâr min metâli'i'l-enzâr*. thk. Abbâs Süleymân. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1411/1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiü's-sahîh Sahîhu'l-Buhârî*. haz. Bedreddin Çetiner. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkîf*. thk. Abdurrahmân Umeyre. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1417/1997.
- Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-îmâdî. *Tefsîru Ebi's-suûd*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Erzurûmî, İbrahim Hakkı. *Manzûm Akâid*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1326.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen İbn Ebû Bîşr Ali b. İsmâil. *Risâle ilâ ehli's-Seğr*. thk. Abdullah Şâkir Muhammed el-Cüneydî. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2. Basım, 1422/2002.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad. *Meâni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kâhire: ed-Darü'l-Mısıriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, ts.
- Gaznevî, Siraceddîn Ömer b. İshâk. *Şerhu akîde el-İmâmi't-Tahâvî*. thk. Hâzım el-Geylânî el-Hanefî-Muhammed Abdülkâdir Nassâr. Kâhire: Dâretü'l-Karaz, 2009.

- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *Kavâidü'l-akâid fi't-tevhîd*. thk. Muhammed Akîl b. Ali el-Mehdelî. Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2. Basım, 1411/1991.
- Habbâzî, Celâleddîn Ömer b. Muhammed. *el-Hâdî fi usûlid'd-dîn*. thk. Adil Bebek. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2006.
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-fevâid*. thk. Hüseyin Selim Esed ed-Dârânî-Mirhaf Hüseyin Esed. 23 Cilt. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 1436/2015.
- İbn Beşküvâl, Ebül-Kâsım Halef b. Abdülmelik. *Gavâmizü'l-esmâi'l-mübheme*. thk. Muhammed Kemaleddin İzzeddin. 2 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.
- İbn Ebî Şerîf, Kemaleddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Müsâmere fi şerhi'l-Müsâyere*. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1425/2004.
- İbn Keşîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*. thk. Sami b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Daru Taybe, 1418/1997.
- İbn Meymûn, Ebû Bekr. *Şerhü'l-İrşâd*. thk. Ahmed Hicâzî Ahmed es-Sekkâ. Kâhire: Dârü't-Tezâmün, 1407/1987.
- İbnü'l-Mülakkın, Siraceddîn Ömer b. Ali. *et-Tavzih li-şerhi'l-Camii's-Sahih*. 36 Cilt. Doha: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1429/2008.
- İbnü't-Tilimsânî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Abdullah b. Muhammed. *Şerhu Lume'î'l-edille fi kavâidi akâidi Ehli's-Sünne*. thk. Nizâr Hammâdî. Kuveyt: Dârü'z-Ziyâ, 1439/2018.
- Îcî, Ebü'l-Fazl Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *el-Mevâkif*. thk. Abdurrahmân Umeyre. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1417/1997.
- İsfahânî, Ebü's-Senâ Şemseddîn Mahmûd b. Abdurrahmân. *Metâliü'l-enzâr ala metni Tavâli'i'l-envâr*. Kâhire: Dârü'l-Kütübî, 1428/2008.
- İsfahânî, Ebü's-Senâ Şemseddîn Mahmûd b. Abdurrahmân. *Tesdîdü'l-kavâid fi şerhi Tecridi'l-akâid*. tsh. Halid b. Hammad el-Advani. 2 Cilt. Kuveyt: Dârü'z-Ziya, 1433/2012.
- Konevî, İsmail b. Muhammed. *Hâşiyetü'l-Konevî ala tefsiri'l-İmâmi'l-Beyzâvî*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Amr. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Kutlu, Sönmez. "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. haz. Sönmez Kutlu. 25-66. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Lekânî, Ebû İshâk Burhâneddîn İbrâhîm b. İbrâhîm. *Umdetü'l-mürîd li-Cevhereti't-tevhîd*. thk. Muhammed Yusuf İdris-Baha Ahmed. 2 Cilt. Umman: Dârü'n-Nûr, 2016.
- Makdisî, Hasan b. Ebû Bekir. *Gâyetü'l-merâm fi şerhi Bahri'l-keâm*. thk. Abdullah Muhammed Abdullah İsmâil-Muhammed Seyyid Ahmed Şehhate. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2011.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Arûcî. Beyrut: Dâru Sâdir; İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, ts.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vilâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdi Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Nebati, Mahmut. *Mâtürîdîlik'te Kur'an ve Sünnet'in Belirleyiciliği: Bilgi, Mucize ve Kabir Azabı Örnekleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Maher Edîp Habbûş-Fâdî el-Magribî. 15 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Lübâb, 1440/2019.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*. thk. Seyyid Zekeriyya. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Nesefî, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed. *Tebssiratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2004.
- Özen, Şükrü. "İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin Fıkıh Usûlünün İnşâsı". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*. haz. Sönmez Kutlu. 221-262. Ankara: Otto Yayınları, 6. Basım, 2016.
- Pezdevî, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed. *Usûlü'd-dîn*. thk. Hans Peter Linss. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1424/2003.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *el-Mesâilü'l-hamsûn fi usuli'd-dîn*. thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ. Kâhire: el-Mektebü's-Sekafi li'n-Neşr, 1989.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddîn Muhammed b. Ömer Fahreddîn. *Nihâyetü'l-ukûl fi dirâyeti'l-usûl*. thk. Saîd Abdüllatif Fûde. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'z-Zehâir, 1436/2015.
- Rûmî, Hakîm İshâk. *Muhtasarü'l-hikmeti'n-nebeviyye*. Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 001871-II, 69a-88b.
- Sâlimî, Ebû Şekûr Muhammed b. Abdisseyyid. *Temhîdü Ebî Şekûr es-Sâlimî*. Tahran: y.y., 1309/1892.
- Semerkindî, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Tefsîru's-Semerkindî-Bahru'l-ulûm*. thk. Ali Muhammed Muavvaz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Senûsî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf. *Şerhü'l-Akideti'l-kübrâ*. thk. Seyyid Yûsuf Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.
- Sivâsî, Abdülmecîd b. Muharrem b. Muhammed. *Dürer-i akâid*. Ankara: DİB Kütüphanesi, Yazma Eserler, 003585, 1a-106a.
- Şeyhzâde, Muhyiddîn Mehmed Kocevî. *Hâşiyetü Muhyiddîn Şeyhzâde alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beyzâvî*. tsh. Muhammed Abdülkâdir Şâhin. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1404/1983.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr İsamüddîn Ahmed Efendi. "el-Meâlim fi ilmi'l-keîlâm". Surûrî, Ahmet. *Taşköprizâde'nin el-Meâlim'i ve Kelâmî Görüşleri*. 132-424. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Teftâzânî, Sa'deddîn Mesud b. Ömer. *Şerhu'l-Makâsîd*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1409/1989.

Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/151-157. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Tuğlu, Nuri. "İmam Mâtürîdî'de Sahabe Anlayışı". *IV. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu - Hanefîlik-Mâtürîdîlik*. ed. Cengiz Çuhadar vd. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, 2017, 1/408-415.

Tuğlu, Nuri. *Mâtürîdîlik ve Hadîs*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2. Basım, 2019.

Yezdî, Abdullah b. Hüseyin. *Şerhu Tehzîbi'l-mantık ve'l-keâm*. Ankara: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 5134, 1a-265a.